

**TOFAUTI ZA MSAMIATI KATIKA MUKTADHA MBALI MBALI WA
LAHAJA YA KIPEMBA NA KISWAHILI SANIFU**

GHAITHUU SALIM SULEIMAN

**TASNIFU ILIYOWASILISHWA KWA AJILI YA KUTIMIZA SEHEMU YA
MASHARTI YA KUTUNUKIWA SHAHADA YA UZAMILI YA KISWAHILI
YA CHUO KIKUU HURIA CHA TANZANIA**

2017

UTHIBITISHO

Aliyetia sahihi hapa chini anathibitisha kuwa amesoma Tasnifu hii itwayo **“Tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili sanifu”**Na kupendekeza ikubaliwe na chuo Kikuu Cha Tanzania kwa ajili ya kukamilisha masharti ya shahada ya uzamili katika Kiswahili ya Chuo Kikuu Huria Cha Tanzania.

.....
Dkt. Nestory N. Ligembe

(Msimamizi)

.....
Tarehe

HAKIMILIKI

Hairuhusiwi kuiga au kunakili kuzalisha, wala kusambaza sehemu yoyote ya tasnifu hii kwa namna yoyote ile bila kibali na idhini ya maandishi kutoka kwa mwandishi au Chuo Kikuu Huria cha Tanzania kwa niaba.

TAMKO

Mimi, **Ghaithuu Salim Suleiman**, ninathibitisha kuwa tasnifu hii ni kazi yangu asilia, na kwamba haijawahi kuwasilishwa wala haitawasilishwa katika chuo kikuu kingine chochote kwa ajili ya kutunukiwa shahada ya uzamili au shahada nyingine yoyote

.....

Sahihi

.....

Tarehe

TABARUKU

Kazi hii naitabaruku kwa watoto wangu wote ili iwe kwao chachu ya kujali elimu na kujifunza kwa biidi. Pia naitabaruku kwa baba yangu Salim Suleiman na mama yangu Rahiba Suleiman kwa malezi yao walionilea na kunipa elimu inayostahiki.

SHUKURANI

Awali ya yote sina budi kumshukuru Mwenye –Enzi – Mungu wa mbingu na ardhi kwa kunijaalia uhai ,uzima na kunipa uwezo wa kufanya utafiti ,kuiandika na kuikamilisha kazi hii. Pili napenda niwashukuru wote waliochangia kwa namna moja au nyingine ukamilika kwa kazi hii. Hata hivyo si rahisi kuwataja wote kwa majina, ila ninapenda kuwashukuru wote nitakaowataja na ambao sijawataja kwa mchango wao mkubwa wa kuifanikisha kazi hii.

Shukrani za pekee ziende kwa msimamizi mkuu, DKT Nestory N. Ligembe kwa kuweza kunishawishi kuendelea na masomo. Pili kwa moyo wake wa kunihimiza kufanya kazi kila alipohisi kuwa kuna ugumu ama utatizofulani linalosababisha kusita ama kuchelewesha kazi. Tatu kukubali kuwa msimamizi wangu.Yeye alikuwa mshauri, muelekezaji na mwalimu hodari na makini kwani hutumia hekima na busara kubwa kila sehemu ambayo hubidi kukosolewa na kumuomba dua kwa Allah (SW) amzidishie moyo, Imani na upendo na ampe nguvu aweze kuendelea na gurudumu hii la kuwapatia waja elimu na kuweza kutegemewa kwa manufaa ya sasa naya baadae, ili kuweza kunufaika wengi zaidi.

Shukrani zangu maalumu ziwaendee wazazi wangu wpendwa baba yangu mpendwa Salim Suleiman bin Ali na mama yangu mpendwa Rahiba Suleiman Salim al-tiwany kwa mapenzi yao makubwa walionilea na kunipa elimu ya dunia pamoja na elimu ya akhera. Inshallah Mwenye -Enzi –Mungu awalipe fadhila zao awasamehe makosa yao inshaallah.

Nitakuwa mwizi wa shukurani na mchawi wa fadhila iwapo nitamuacha mume wangu kipenzi bwana Saleh Rashid Salim al-gereiy pamoja na watoto wangu wapendwa, Rashid Saleh Rashid, Rahiba Saleh Rashid, Raheel Saleh Rashid na Rafan Saleh Rashid kutokana na ustahmilivu mkubwa waliouonyesha muda wote niliokuwa nikiwakosesha haki zao zinazostahiki kutokana na harakati za kufanya utafiti na uandishi wa kazi hii ngumu sana.

Pia nitakuwa na deni lisilolipika bila ya kuwashukuru mwalimu Hamad Juma Khatib wa skuli ya Kojani Pemba na mwalimu Bakari Kombo wa chuo kikuu huria cha Tanzania, kituo cha uratibu cha Pemba kwa ushauri na maelekezo makubwa walionipatia wakati wa utafiti huu. Kwa hakika walimu hawa walinipa moyo na matumaini na kunielekeza njia za mafanikio. Bila ya kuwasahau watoa taarifa za data za uwandani kule kaskazini Pemba kwa mashirikiano walionipatia na mchango mkubwa aliotoa katika kufanikisha hili akiwemo bi Saada Omar, bi khadija na bi Fatma, wa Wingwi, na bwana Shehe Hamad, na bwana Hamad Mbwana wa Kojani pamoja na Micheweni Maziwa ng'ombe.

IKISIRI

Lengo kuu la utafiti huu lilikuwa ni kuchunguza tofauti za lahaja ya Kipemba katika lugha ya Kiswahili sanifu na jinsi athari hizo zinavyosababisha ama kuwepo au kutokuwepo mawasiliano fanisi baina ya wasemaji wa lugha ya Kiswahili. Ikiwa ni hatua moja wapo ya kuitafiti lugha ya Kiswahili na lahaja zake, ambapo tasnifu hii imeangalia watu wanaoishi mjini na vijijini. Mbinu ya dodoso, mahojiano, na ushuhudiaji ndizo zilizotumika katika kukusanyia data, ambapo Sampuli ya unasibu ndio iliyotumika katika kuchagua watoa taarifa kwani kila memba katika kundi lengwa ana haki ya kushiriki. Nadharia ya isimu fafanuzi imetumika kufafanua na kuchunguza kipengele cha tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili sanifu. Matokeo ya utafiti huu yanaonyesha kuwa jamii ya vijijini (Micheweni, Kojani, Wingwi) bado wanazungumza lahaja ya Kipemba lakini jamii (watu) wa mjini Wete wao hutumia Kiswahili Sanifu na kwa ufasaha. Pia kupitwa na wakati kwa mila, desturi, na tamaduni za jamii ya Kipemba na kulazimika kuiga tamaduni za kigeni mfano mavazi na mapambo ya harusi na ngoma. Ninapendekeza kuwa uchunguzi zaidi ufanyike kwa kuangalia asili ya lahaja ya kipemba na kuchunguza kipengele cha sintaksia (miundo ya sentensi) na mofolojia katika lahaja ya Kipemba. Vile vile utafiti huu ulihusu msamiati wa matukio ya harusi na msibani tu, iko haja ya utafiti zaidi ufanyike kuhusu matukio mengine kama vile shughuli za kilimo, biashara, usafiri na uchukuzi katika nchi kavubaharini, na hewani (usafiri wa ndege), dini, elimu katika skuli za msingi na za sekondari, mahakamani, utawala na mengine mengi.

ORODHA YA VIFUPISHO

BAKIZA	Baraza la Kiswahili la Zanzibar
KP	Kipemba
KS	Kiswahili sanifu
Na	Namba
SFG	Systemic function Grammar
TATAKI	Taasisi ya Taaluma ya Kiswahili
TUKI	Taasisi ya uchunguzi wa Kiswahili.
Ug	Uguja

YALIYOMO

UTHIBITISHO	ii
HAKIMILIKI	iii
TAMKO	iv
TABARUKU	v
SHUKURANI	vi
IKISIRI	viii
ORODHA YA VIFUPISHO	ix
ORODHA YA MAJEDWALI	xiv
ORODHA YA VIELELEZO	xiv
SURA YA KWANZA	1
1.0 UTANGULIZI	1
1.1 Usuli wa Tatizo	1
1.2 Tatizo La Utafiti	4
1.3 Malengo ya Utafiti	6
1.3.1 Lengo Kuu la Utafiti	6
1.3.2 Malengo Mahsusi ya Utafiti.....	6
1.4 Maswali ya Utafiti.....	7
1.5 Umuhimu wa Utafiti	7
1.6 Mipaka ya Utafiti	8
1.7 Vikwazo vya Utafiti	8
1.8 Hitimisho la Sura	9
SURA YA PILI	10
2.0 MAPITIO YA KAZI TANGULIZI	10

2.1	Utangulizi	10
2.2	Historia Fupi ya lahaja ya Kipemba.....	10
2.2.1	Lahaja ya Kipemba huzungumzwa katika kisiwa cha Pemba	12
2.2.2	Mambo Yanayochangia Kuzuka Kwa Lahaja.....	12
2.2.3	Kazi za Kipemba Zilizowahi Kufanyiwa Kazi	13
2.2.4	Tofauti za Msamiati wa Kipemba Katika Kiswahili Sanifu	14
2.2.5	Tafiti Kuhusu Ndoa (Harusi)	16
2.2.6	Chimbuko la tofauti za Misamiati ya Lahaja ya Kipemba na Lugha ya Kiswahili Sanifu	18
2.3	Pengo la Utafiti	32
2.4	Kiunzi cha Nadharia.....	33
2.4.1	Nadharia ya Mkabala wa Isimu Fafanuzi.....	34
2.5	Hitimisho la Sura	35
	SURA YA TATU	36
3.0	MBINU ZA UTAFITI.....	36
3.1	Utangulizi	36
3.2	Eneo la utafiti	36
3.3	Sampuli na Usampulishaji	37
3.4	Mbinu za Kukusanyia Data.....	38
3.4.1	Hojaji.....	39
3.4.2	Mazungumzo (Ushuhudiaji).....	39
3.4.3	Mahojiano	39
3.5	Vifaa vya Utafiti.....	40
3.6	Mbinu ya Uchanganuzi wa Data	40

3.7	Hitimisho la Sura	41
	SURA YA NNE.....	42
4.0	SIFA ZA KIISIMU ZA KIPEMBA.....	42
4.1	Utangulizi	42
4.2	Tofauti ya Msamiati wa Lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu.	42
4.2.1	Msamiati wa Harusini	42
4.3	Tofauti za Msamiati ya Lahaja ya Kipemba Inavyoathiri Mawasiliano Fanisi katika Kiswahili sanifu	45
4.3.1	Msamiatu wa Msibani	45
4.4	Kujadili Chimbuko Tofauti za msamiati wa Lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu	46
4.4.1	Sauti za Kipemba	46
4.4.2	Sifa za Kimatamshi za Konsonanti na Viyeyusho ya Lahaja ya Kipemba katika Kiswahili Sanifu	46
4.4.3	Sauti za Glota	49
4.4.4	Ulainishaji (Ukakaishaji wa Sauti).....	50
4.4.5	Tofauti za Sauti Katika Msamiati	51
4.4.6	Irabu za Lahaja ya Kipemba	52
4.4.7	Michakato Isousilimisho	54
4.4.8	Sauti za Viyeyusho.....	56
4.5	Tofauti ya Msamiati	57
4.3	Sababu za Kiuchumi (Biashara).....	57
4.4	Kuhamahama Kutoka Sehemu Moja Hadi Sehemu Nyingine (Kwenda Agoni).....	58

4.5	Maingiliano ya Kindoa.....	59
4.6	Kipengele cha dini. (Mahubiri).....	60
4.7	Utamaduni	61
4.8	Kipengele cha Lafudhi	62
4.9	Hitimisho la Sura	64
	SURA YA TANO	65
5.0	MUHTASARI, HITIMISHO NA MAPENDEKEZO.....	65
5.1	Utangulizi.....	65
5.2	Muhtasari wa Utafiti	65
5.3	Matokeo ya utafiti	67
5.4	Mapendekezo	68
5.4.1	Mapendekezo Kuhusu Utafiti Zaidi	68
	MAREJEO.....	70
	VIAMBATANISHO.....	74

ORODHA YA MAJEDWALI

Jedwali Na 1.1: Msamiati ya Lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu	3
Jedwali Na 1.2: Linaloonyesha Tofauti ya Msamiati ya Kipemba na Kisanifu	5
Jedwali Na 2.1: Misamiati ya Kiswahili sanifu na y a lahaja ya Kipemba	22
Jedwali Na 2.2: La Lahaja ya Kipemba na Lahaja Nyingine	23
Jedwali Na 2.3: Linavyoonesha Utumiaji wa Vitamkwa /n/ baada /m/	24
Jedwali Na 2.3: La Lahaja ya Kiswahili	25
Jedwali Na 2.4: La Lahaja za Kiswahili	26
Jedwali Na 2.5: La Kiunguja na Kimvita	26
Jedwali Na 2.6: Tofauti wa Vitamkwa vya Mofimu katika Msamiati	28
Jedwali Na 2.7: La Msamiati wa Kipemba na Kiswahili Sanifu	
Jedwali Na 2.8: Idadi ya lahaja za Kipemba.....	29
Jedwali Na 2.9: Maneno ya Kipemba na Kiswahili Sanifu	30
Jedwali Na: 3.1 Sampuli ya Watafitiwa	38
Jedwali Na. 4.1: Linaelezea Kipengele cha Glota	49
Jedwali Na 4.2: Linaloonyesha Ukakaishaji Wa Sauti	51
Jedwali Na 4.3: Linaonesha Udondoshaji Mwisho	54
Jedwali Na. 4.4: Udondoshaji Kati wa Irabu	
Jedwali Na. 4.5: Nusu Irabu	56
Jedwali Na. 4.6: Tofauti ya Msamiati.....	57
Jedwali Na. 4. 7: Sababu za Kiuchumi	58
Jedwali Na: 4.8: Msamiati Inayozungumzwa Kutokana na Mtawanyiko wa Watu .	59
Jedwali Na. 4.10: Maingiliano ya Kindoa.....	60
Jedwali Na.4.11: Kipengele cha Dini	61

Jadwali Na: 4.12: Msamiati wa Utamaduni	62
Jedwali Na 4.13: Kipengele cha Lafudhi	63

ORODHA YA VIELELEZO

Kielelezo Na 3.1: Ramani ya Pemba.....	50
Kielelezo Na 4.1: Chati ya Irabu Za Lahaja ya Kipemba.....	52

SURA YA KWANZA

1.0 UTANGULIZI

Sura hii imegawika katika sehemu saba. Sehemu ya kwanza imejadili kuhusu usuli wa tatizo ambao umeeleza maana ya lahaja, lugha na Kiswahili sanifu. Sehemu ya pili imejadili kuhusu tatizo la utafiti, sehemu ya tatu imejadili kuhusu malengo ya utafiti. Sehemu ya nne maswali ya utafiti. Sehemu ya tano umuhimu wa utafiti. Sehemu ya sita mipaka ya utafiti na ya mwisho ambayo ya saba ni matatizo ya utafiti.

1.1 Usuli wa Tatizo

Zipo fasili nyingi zinazofafanua dhana ya lahaja. Tuki (2004) imeandika lahaja ni tofauti ya matamshi, maumbo na matumizi ya maneno mbali mbali kwa lugha yenye asili moja. Mkude (1993) amesema lahaja ni usemaji wa mtu unaoangukia katikati ya usemaji wa mtu binafsi na usemaji wa jamii ya lugha moja. Wamitilia (2003) amesema lahaja ni lugha inayotumiwa na kikundi fulani cha watu ambao huonesha tofauti za maneno, umbo, matamshi, na aina nyengine za lugha fulani. MSanjila (2009) anasema lahaja ni lugha moja wapo kati ya lugha ambazo kimsingi huhesabiwa kuwa lugha moja isipokuwa zinatofautiana katika baadhi ya vipengele fulani fulani kama vile lafudhi, fonolojia, msamiati usiokuwa wa msingi au muundo kutokana na eneo lugha hiyo inazungumzwa. Kwa ufupi tunaweza kusema kuwa lahaja ni mfumo kamili wa mawasiliano unaotumiwa na jamii moja ukitofautiana na jamii nyengine katika uzungumzaji wa wasema lugha moja.

Kwa mujibu wa King'ei (2010) lugha ya Kiswahili ina lahaja isiyopungua ishirini na moja. Miongoni mwa lahaja hizo ni pamoja na Kipemba kinachozungumzwa katika kisiwa cha Pemba, Kitumbatu kinachozungumzwa katika kisiwa cha Tumbatu, (Kikae) Kimakunduchi kinachozungumzwa kusini mwa kisiwa cha Unguja, Kimtangata kinachozungumzwa Tanga, Kijomvi kinachozungumzwa kusini mwa Mombasa, Kimvita kinachozungumzwa kaskazini mwa Mombasa, Kipate kinachozungumzwa kisiwani Pate, Kibajuni kinachozungumzwa Kaskazini mwa Mombasa, Kiamu kinachozungumzwa Lamu n.k (King'ei, 2010; Habwe na Karanja, 2004).

Lahaja ya Kipemba ni lahaja kama zilivyo lahaja nyingine za Kiswahili ina sifa bainifu katika viwango tofauti vya kiisimu, kama vile katika viwango vya fonolojia, mofolojia na semantiki.

Mgulu (1999) utafiti wake umeonesha kuwa Kiswahili kinavyotamkwa ndivyo kinavyoandikwa. Ameeleza kuwa yapo baadhi ya maneno yanaonesha athari, hayaandikwi kama yanavyotamkwa. Ametoa mfano wa neno [nnje] silabi ya kwanza [n] haiandikwi wakati katika matamshi sauti hiyo inatamkwa.

Ni dhahiri kuwa hali hii inaleta utata katika othografia ya Kiswahili sanifu ambayo maneno yake huandikwa kama yanavyotamkwa. Hoja hii inajihidhirisha katika lahaja ya kipemba. Sauti [m] huwa [n] katika maneno mengi ya kipemba isipokuwa [m], inapofuatiwa na konsonanti za vipasuo vya midomo na midomo meno ambayo ni [b], [p], [f], [v] Tuangalie baadhi ya mifano ya maneno haya:-

Jedwali Na 1.1: Msamiati ya Lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu

Kipemba	Kiswahili Sanifu	Maana
Nzimu	Mzimu	Mahali pa kutambika
Nfu	Mfu	Maiti ya kiumbe au mnyama.
Npepea	Mpepea	Maji ya mvua yanayopeperushwa nje na upepo.
Npindo	Mpindo	Pahali njia ilipopinda.

Chanzo: Makusanyo ya mtafiti toka kwa walengwa-2016

(JAMII FORAM) Wanasema Kiswahili sanifu ni Kiswahili kilichofanyiwa marekebisho kutoka lugha nyengine na kuingizwa kwenye lugha husika. Mfano; Password – nywila, Email – baruapepe.

Mochiwa (1971) Kiswahili Sanifu ni lahaja ya sehemu fulani ambayo imejipatia sifa au fahari na kuwa chombo cha utawala, elimu na fasihi. Mbaabu (1978:7) anaeleza kuwa lugha sanifu ni lahaja inayokubaliwa kama njia kamili ya kuandika lugha. Byran (1976) anasema kuwa lugha sanifu yaweza kuelezwa kama lahaja inayolazimishwa kwa watu ili itumike kama chombo cha mawasiliano hasa kwa upande wa elimu, utawala na sayansi.

Kuhusu hali ya kisimu ya lahaja ya Kipemba, Whiteley (1958) akinukuliwa na khatibu (1983) anaeleza kuwa kadri mtu anavyozidi kuingia sehemu za ndani za kisiwa hicho cha Pemba ndivyo anapokutana na lahaja safi ambayo haina athari za mijini na za kigeni. Hii huonyesha kuwepo kwa tofauti katika usemaji wa lahaja ya Kipemba miongoni mwa watumiaji wake. Hii ina maana kwamba zaidi ya kutofautiana na lahaja nyengine Kipemba kina tofauti zake ndogo ndogo za ndani. Kuhusiana na tofauti za Kipemba na lahaja nyingine za Zanzibar, Khatibu (1984:26) anaeleza:-

“Kipemba kina vipengele fulani vya kiisimu ambavyo kwayo huifanya lahaja hii ionekane tofauti kidogo katika maongezi na lahaja nyingine za Zanzibar kama vile Kimakunduchi na Kitumbatu.

Kwa mujibu ya wanaisimu mbali mbali kama Kiango (1995), Massamba (2011), Mgulu (2012) na Mnyampala (1977), msamiati tofauti tofauti imeshatoholewa katika lugha nyengine za kibantu na kuweza kuwasilisha dhana mpya katika Kiswahili sanifu kama vile kigoda katika lugha ya kizaramu na kisambaa, kitivo kutoka lahaja ya kipare, Ikulu kutoka lahaja ya kinyamwezi, bunge limeshukuliwa na kutoholewa kutoka katika lugha ya kigogo na kisambaa, na neno ngeli linatokana na lahaja ya kihaya.

Hata hivyo Khamis (1984) aligusia tofauti za kimsamiati baina ya Kipemba cha mijini na Kipemba cha vijijini, ni muda mrefu tokea kufanyika utafiti huu hivyo kuna mabadiliko makubwa sana katika msamiati ya miktadha ya harusini na kilioni (msibani) kwa wakati huu.

Hili ndilo suala ambalo mtafiti ameshughulikia katika utafiti huu kwa kuchunguza tofauti za msamiati ya lahaja ya Kipemba katika lugha ya Kiswahili sanifu na jinsi athari hizo zinavyosababisha ama kuwepo au kutokuwepo mawasiliano fanisi baina ya wasemaji wa lugha ya Kiswahili.

1.2 Tatizo La Utafiti

Ipo shaka kuwa hakika kuna tatizo la kutofanyika mawasiliano fanisi baina ya wazungumzaji wa lahaja ya Kipemba na wale wa Kiswahili sanifu (Juma, 2011 na

Abdalla, 2012). Msamiati wa lahaja ya Kipemba kinachozungumzwa kwenye baadhi ya maeneo katika miktadha fulani katika kisiwa hicho inatofautiana kwa kiasi kikubwa na ile ya Kiswahili sanifu. Jambo hilo ni moja ya mambo yanayofikiriwa kukwamisha mawasiliano fanisi baina ya wazungumzaji wa lugha ya Kiswahili sanifu na wazungumzaji wa lahaja ya Kipemba. Mambo mengine yanayokwamisha mawasiliano fanisi baina ya wazungumzaji hawa wa makundi mawili ni kiimbo, lafudhi, matamshi, ufupishaji wa maneno na uunganishaji wa maneno.

Tofauti baina ya msamiati hiyo inadaiwa kuwa chanzo cha wazungumzaji wa kiswahili ambaye si “Mpemba kushindwa kuyaelewa mazungumzo ya wazungumzaji wa Kiswahili sanifu” mfano Mpemba akisema” unnifahamu? “Akiwa na maana kuwa unanielewa?” Baadhi ya msamiati kama vile:

Jedwali Na 1.2: Linaloonyesha Tofauti ya Msamiati ya Kipemba na Kisanifu

Kipemba	Kiswahili sanifu	Maana
Pigi	Jiti	Mti mkubwa sana usio na umbo la haja
Penjewa	Furahi	Kua katika hali ya ukunjufu wa moyo
Anjaza	Anika	Weka au tandaza juani vitu kama vile mpunga, nguo, karafuu, samaki.
Ujali	Utambi	Kipande cha kitambaa au uzi kinachotumika kuwashia, kama vile taa au baruti

Chanzo: Makusanyo ya mtafiti toka kwa walengwa -2016

Tafiti nyingi zilizokwisha fanywa kuhusu lahaja ya Kipemba, zinajikita zaidi katika kuchunguza msamiati na mofolojia. Wataalamu kama Whiteley (1958), Khamis (1984) na Juma (2011) wamejikita zaidi katika kuonesha tofauti za kiusemaji kati ya eneo moja na nyingine.

Hata hivyo mtafiti ameamua kuchunguza vipengele vya msamiati, wa kuangalia muda wa sasa; kuna tofauti gani iliyopatikana ndani ya lahaja ya Kipemba katika Kiswahili sanifu.

Kwa mujibu wa uelewa wa mtafiti hakuna utafiti wowote uliofanywa kwa minajili ya kuonesha tofauti za lahaja ya Kipemba katika Kiswahili sanifu. Jambo hili linaweka pengo la maarifa na kitaalamu katika lahaja hii. Hivyo kutokana na sababu tofauti mtafiti alijaribu kuchunguza kwa kina tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili sanifu.

1.3 Malengo ya Utafiti

Keya na wenzake (1989) wanasisitiza kwamba ni muhimu kudokeza kwa uwazi na umakini kile ambacho utafiti unanuiwa kutekeleza. kila utafiti ni lazima uwe na malengo au madhumuni mahsusi.

1.3.1 Lengo Kuu la Utafiti

Kuchunguza tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu na jinsi tofauti hizo zinavyosababisha ama kuwepo au kutokuwepo mawasiliano fanisi baina ya wasemaji wa lugha ya Kiswahili.

1.3.2 Malengo Mahsusi ya Utafiti

- i) Kueleza msamiati wa lahaja ya Kipemba inavyoathiri mawasiliano fanisi katika miktadha ya harusi baina ya wazungumzaji wa lahaja hiyo na wale wa Kiswahili sanifu.
- ii) Kufafanua msamiati ya lahaja ya Kipemba inavyoathiri mawasiliano fanisi

katika muktadha ya majonzi baina ya wazungumzaji wa lahaja hiyo na wale wa Kiswahili Sanifu.

- iii) Kujadili chimbuko la athari za msamiati wa lahaja ya Kipemba katika lugha ya Kiswahili Sanifu.

1.4 Maswali ya Utafiti

- i) Msamiati ya lahaja ya kipemba imeathirije msamiati wa Kiswahili sanifu katika miktadha ya harusi
- ii) Kwa jinsi gani msamiati ya lahaja ya kipemba inaathiri mawasiliano fanisi baina ya wazungumzaji wa lahaja hiyo na wale wa Kiswahili sanifu katika miktadha ya misiba.
- iii) Nini chimbuko la athari za msamiati ya lahaja ya kipemba katika lugha ya Kiswahili Sanifu?

1.5 Umuhimu wa Utafiti

Utafiti huu utakapokamilika utachangia kuweka wazi uwanja wa msamiati na mabadiliko yake katika lahaja za Kipemba. Pia utawashawishi watafiti wengine kuchunguza na kuandika tasnifu, makamusi na vitabu Kwa lengo la kuhifadhi na kuiendeleza lugha ya Kiswahili kupitia lahaja ya Kipemba.

Vile vile utafiti huu utakua umetoa mchango mkubwa kwa wanajopo wa kuhifadhi lugha ya Kiswahili, katika kamusi moja ya lugha ya Kiswahili kwa kuorodhesha msamiati ya lahaja ya Kipemba. Na kusaidia serikali na wizara ya elimu katika kitengo cha utamaduni kupata msamiati tofauti yanayopatikana katika utamaduni wa lahaja ya kipemba. Pia utafiti huu utavinufaisha vyombo mbalimbali vya habari vya

kukuza na kueneza Kiswahili kwa ujumla hasa Afrika Mashariki kwa kuwaelimisha wazungumzaji wa Kiswahili juu ya lahaja ya Kipemba katika kupatikana mawasiliano fanisi baina ya wazungumzaji na kuweza kushawishi vyombo vengine vinavyohusika. Pamoja na hayo utafiti huu utasaidia wataalamu wa lugha hasa katika taaluma ya isimu jamii kuangalia mapengo ya utafiti na wao kuendelea na tafiti nyengine na kuwasaidia wazungumzaji wa Kiswahili waishio Pemba kujua tofauti wa msamiati ilioko Pemba na utofauti wa msamiati wake baina ya wazungumzaji wa vijijini na mjini.

1.6 Mipaka ya Utafiti

Utafiti huu utahusu tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu hivyo utajikita katika kuchunguza tofauti za msamiati inayotumika katika nyanja tofauti mahsusi za kila siku za binaadamu katika kisiwa cha Pemba shughuli zenyewe ni harusini na msibani. Shughuli hizo zote zina msamiati ambao huweza kutumika na kukiendeleza Kiswahili sanifu katika kuwakilisha dhana zake ambazo hazipatikani kirahisi. Hivyo basi nimeamua kuorodhesha na kuongeza taarifa zaidi ya lahaja ya kipemba na wingi wa msamiati iliyonayo kwa lengo la kusaidia wataalamu na wandishi ambao msamiati hiyo na dhana zao hazipatikani katika kamusi ya Kiswahili sanifu za sasa na zilizopitiwa na Tuki (1981, 2004, 2006) na zile zilizotolewa na BAKITA (2005) na zipo baadhi zimeachwa na BAKIZA.

1.7 Vikwazo vya Utafiti

Utafiti huu unatarajiwa kukumbana na vikwazo vifuatavyo:-

- Uchache wa vitabu vya tafiti moja kwa moja vilivyohusiana na tatizo la utafiti.
- Pia kuwepo kwa utofauti wa kisiasa natarajia kukabiliwa na kikwazo kikubwa katika utafiti huu, kwani nitapata kazi kubwa ya kujieleza mpaka kuweza kupata data za kutosha. Hata hivyo usafiri ni tatizo kutokana na masafa makubwa yaliyopo baina ya kijiji na kijiji, kwani ilipelekea kutembea kwa miguu kutoka kijiji kimoja hadi kijiji chengine. Vile vile katika ukusanyaji wa data, data nilizokusanya vijijini baadhi yake vigumu kujua maana zake kwa lengo lililokusudiwa kusemwa ama kuzungumzwa kutokana na kuwa mtatifi kutoelewa baadhi ya msamiati na kupelekea kuuliza maana zake kwa wataalamu wengine au wana jamii waliozungumka. Hata hivyo mbinu ya mahojiano, iliwafanya wahojiwa kuingiza hisia zao binafsi lakini mtafiti aliweza kuyafuata maswali aliyoyaandaa ili kwenda sambamba na lengo alilotarajia.

1.8 Hitimisho la Sura

Sura hii ya kwanza imetoa taarifa mbali mbali zinazohusiana na mada ya utafiti inayosema ‘Tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu’ na kuanza kueleza usuli wa tatizo pamoja na tatizo la utafiti. Vile vile imeonyesha malengo ya utafiti ambayo ni lengo kuu la utafiti, malengo mahsusi ya utafiti na maswali ya utafiti. Pia imeonesha umuhimu wa utafiti, mipaka ya utafiti na kumalizia kwa kueleza vikwazo vya utafiti huu na mwisho ni hitimisho la sura.

SURA YA PILI

2.0 MAPITIO YA KAZI TANGULIZI

2.1 Utangulizi

Sura hii inafanya mapitio ya maandiko mbalimbali yanayohusiana na mada ya utafiti huu. Sura hii imegawanyika katika vipengele saba. Kwanza, Sura hii itaeleza kwa kifupi juu ya Historia ya lahaja ya Kipemba. Pili, inaelezea za msamiati wa Kipemba katika kiswahili sanifu katika muktadha wa sherehe kama harusini, na majonzi kama vile misiba. Tatu, Sura hii inatahmini jinsi msamiati ya lahaja ya Kipemba inavyoathiri mawasiliano fanisi baina ya wazungumzaji wa lahaja hiyo na wale wa Kiswahili sanifu. Nne, Sura, inachunguza chimbuko la athari za msamiati ya lahaja ya Kipemba katika lugha ya Kiswahili sanifu. Tano, Sura hii inaelezea juu ya Pengo la utafiti lililoibuliwa na mapitio hayo ya kazi tangulizi. Yaani masuala ambayo tafiti tangulizi hazikushughulikia. Sita, Sura hii inaelezea Mkabala wa nadharia inayoongoza utafiti huu. Kisha sura hii inaisha kwa muhtasari wa sura nzima.

2.2 Historia Fupi ya lahaja ya Kipemba

Pemba ni kisiwa kilichopo takriban kilomita hamsini (50) km Kaskazini mwa Unguja katika bahari ya Hindi. Visiwa hivi ni sehemu ya Jamhuri ya watu wa Zanzibar katika Tanzania. Pemba ina wakaazi wapatao 360,797 katika eneo la 980 km. Miji muhimu ya Pemba ni Chakechake, Mkoani na Wete. Uchumi wa Pemba ni kilimo na uvuvi. Mazao ya sokoni yanayolimwa ni karafuu. Pemba ni kisiwa kinachojulikana kwa umaarufu kama “al’jazeera” al’khadra” yaani kisiwa cha kijani kwa lugha ya

kiarabu. Pemba hujulikana kama “kisiwa cha marashi ya karafuu” na historia yake ni ukaaji wa binaadamu wenye ustaarabu wa kipekee. Kisiwa cha Pemba wanaishi wapemba watu wanaopatikana kisiwani na wenye asili ya uarabu na uswahili (mchanganyiko wa Uarabu na Ubuntu) Pemba ina mandhari mazuri kijiografia na kimeteorolojia.

Sehemu ya Kaskazini ya kisiwa hicho kuna visiwa vidogo vidogo kama kisiwa Mtangoni, kisiwa panza, Kisiwa Makoongwe, kisiwa Matumbini, Kisiwa kojani, kisiwa Kamata, kisiwa Fundo, kisiwa Njao na vyenginevyo.

Krain (1998) ameeleza kwamba kisiwa cha Pemba kilikuwa hakipo lakini baadae kilizuka juu ya maji kutokana na nguvu za volkano na hii ndio sababu iliyosababisha kisiwa hicho kuwa na mabonde na milima na mboji nyingi kwa ajili ya kilimo. Kwa upande wa jina la Pemba, inasemekana kuwa linatokana na neno la Kiswahili “Kupemba” kwa maana ya “kuongoza” chombo kwa uangalifu” Tafsiri hii inatokana na hali ya kisiwa hicho kuzunguukwa na mkondo mkubwa wa maji yenye mawimbi makali na ya hatari.

Lahaja ya Kipemba huzungumzwa katika kisiwa cha Pemba. Wakaazi wa mwanzo wa kisiwa hicho wanasemekana walikuwa ni Washirazi na Wadebuli kufuatana na utafiti wa Ingrams. Kipemba kinazungumzwa zaidi sehemu za mashamba. Kipemba halisi kinapatikana katika vitongoji vya Micheweni, Wingwi, kisiwa cha Kojani na Mutele - Kiuyu kusini mwa Kojani.

2.2.1 Lahaja ya Kipemba huzungumzwa katika kisiwa cha Pemba

Kipemba kimegawanyika katika makundi matatu kama yafuatayo:-Whiteley (1958)

- i) Kaskazini (Konde, Tumbe, Micheweni)
- ii) Katikati (Kojani, Matele, Ndagoni, Ngwachani, Kiuyu na Kambini)
- iii) Lahaja za Kusini (chokocho)

Kwa upande mwengine, Sacleux (1909) amegawa lahaja za Kipemba katika sehemu nne

- i) Kipemba cha Kusini.
- ii) Kipemba cha vitongoji (Mvumoni)
- iii) Kichakechake
- iv) Kimsuka (Chaleni)

Hivyo basi Kipemba ni lahaja zenye asili ya wazawa wa kisiwa cha Pemba. Wapemba hao hata kama wapo nje ya kisiwa cha Pemba wanaweza kuzungumza Kipemba chao ingawa kwa sasa kumetokea mabadiliko ya matumizi, msamiati, matamshi kwa kuchopeka baadhi ya herufi katika matamshi.

2.2.2 Mambo Yanayochangia Kuzuka Kwa Lahaja

Kipacha (2003) anasema zipo sababu mbili kuu zinazosababisha kuzuka kwa lahaja katika jamii:-

Sababu za Kijiografia: Lahaja hujitokeza pale wazungumzaji wa lugha wanapotawanyika katika maeneo tofauti pengine kwa matakwa yao binafsi au hata

kutenganishwa na maumbile ya kijiografia mfano, kisiwa, mito, bahari na mipaka ya kisiasa. Mabadiliko yatokeayo katika upande mmoja si lazima yajitokeze sehemu nyengine (Kipacha kashatajwa).

Sababu za Kijamii: Zipo sababu zinazochangia kuibuka kwa lahaja zinazotokana na matakwa ya kijamii ngazi ya elimu na kazi kama vile uvuvi mazingira ya nyumbani na malezi. Kwa kawaida watu wa kipato cha chini au wenye elimu duni hutumia zaidi lugha isiyo rasmi, wakati wale wenye elimu na kipato hutumia zaidi lugha rasmi katika mawasiliano. Hivyo kutokana na sababu hizo ikapelekea mtafiti kutafiti “Tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili sanifu”

2.2.3 Kazi za Kipemba Zilizowahi Kufanyiwa Kazi

Kipemba ni lahaja ya kisiwani inayoongelewa katika eneo lote la kisiwa cha Pemba isipokuwa eneo la kusini la kisiwa hicho ambako yasemekana kunaongelewa lahaja ya Kitumbatu kwa umbali. Kipemba hakijafanyiwa utafiti kwa kiwango kikubwa sana. Hata hivyo, zipo kazi chache zilizofanywa na kuibua hisia na mitazamo mbali mbali. Wataalamu kama Stigand (1915), Mkude (1983), na Khatib (1983), wakiamini kuwa Kipemba hakina mgawanyiko na Pemba yote hutumia lahaja moja tu. Whiteley (1958) yeye anasema kwamba kisiwa cha Pemba kina lahaja zaidi ya moja inayoongelewa kisiwani humo. Kwa hiyo mtafiti ameona ni bora kuangalia mawazo ya (Whitely) na (Khamis) na kuyafanyia kazi kwa kuangalia tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya kipemba na Kiswahili sanifu na kuweza kuchagua Wete mjini ambako Kiswahili sanifu ndiko kunakozungumzwa na

kuangalia tofauti hizo katika maeneo ya kaskazini mashariki ya Pemba (Mcheweni – Wingwi) katika kisiwa cha kojani na kiuyu Maziwang’ombe na kuona tofauti za uzungumzaji katika matamshi, sauti, lafudhi, udondoshaji wa irabu na konsonanti.

2.2.4 Tofauti za Msamiati wa Kipemba Katika Kiswahili Sanifu

Zipo fasili nyingi zinazoeleza maana ya lugha. Mhina na Kimbila (1970), Mfaume (1984), Masebo na Nyangwine (2007) na Taasisi ya elimu (1996) inasema lugha ni ile ya kusema au kuzungumzwa na maandishi ni kitambulisho cha lugha kwa hivyo lugha ni utaratibu au mfumo wa sauti za nasibu zinazotumika ambazo zina maana na hutumiwa na binaadamu kwa madhumuni ya mawasiliano miongoni mwao. Lugha hutofautiana kutokana na kundi moja la watumiaji wa lugha hiyo kuamua kuondoka na kuhamia maeneo mengine kwa sababu mbali mbali hasa za kiuchumi au kisiasa. Jamii moja inapohama na kuwa mbali na jamii nyengine inayotumia lugha hiyo hiyo lugha yao huanza kupata mabadiliko kidogo kidogo. Massamba (2002).

Akifafanua zaidi kuhusu suala hili Massamba anasema:- Kwa kawaida lugha ambazo ni za kundi moja na zenye msamiati wa kufanana sana huwa zinatengana katika kipindi ambacho sio kirefu sana na iwapo kipindi hicho ni kifupi zaidi; lugha hizo hakika huwa sio lugha mbili au zaidi tofauti bali huwa ni lahaja za lugha moja; zile ambazo ni za kundi moja lakini msamiati wake haufanani sana huwa zimetengana kwa muda mrefu.

Zipo fasili nyingi zinazoeleza maana ya lugha. Mhina na Kimbila (1970) wamefasili lugha ni mfumo wa sauti za kusemwa ambazo huiwezesha jumuia ya watu wa

utamaduni fulani wapashane habari. Mfaume (1984) amesema lugha ni utaratibu maalumu wa sauti za kusemwa na za nasibu zinazotumika na jamii ya utamaduni wa watu fulani katika kupashana habari.

Masebo na Nyangwine (2007) wameeleza kuwa lugha ni utaratibu maalum wa sauti za nasibu zenye maana ambazo hutumiwa na binaadamu. Taasisi ya elimu (1996) inasema lugha ni ile ya kusema au kuzungumzwa na maandishi ni kitambulisho cha lugha kwa hivyo lugha ni utaratibu au mfumo wa sauti za nasibu zinazotumika ambazo zina maana na hutumiwa na binaadamu kwa madhumuni ya mawasiliano miongoni mwao.

Lugha huwa zinabadilika katika vipengele vyake kamavile vya msamiati, matamshi, sarufi, maana, na hata hati. kutokea huko kwa mabadiliko hakuwi sawa kwa wazungumzaji wote wa lugha husika ambao wametawanyika huku na huko kutokana na mtawanyiko wa wazungumzaji wa lugha husika, ni mara kadhaa hutokea mabadiliko ya upande fulani wa wazungumzaji wa lugha hiyo yakawa tofauti na mabadiliko ya upande mwingine au yasiathiri upande mwingine.

Hivyo msambao wa wazungumzaji na jinsi lugha waitumiayo inavyobadilika chanzo cha kuzuka kwa tofauti ndogo ndogo za lugha moja tunazojiita lahaja. Hivyo zipo lugha jamii ambazo wazungumzaji wake hutamka neno “mchele” kama “mcheee” na wengine “mtele” hazionekani kuathiri mawasiliano baina yao lakini zinaashiria mabadiliko ya lahaja na namna tofauti za utamkaji unaotofautisha lahaja tofauti za lugha kama ya Kiswahili.

Kiango na wenzake (2009) wamesema msamiati ni jumla ya maneno yanayopatikana katika lugha yoyote na TUKI (2004) imeeleza kuwa msamiati ni jumla ya maneno katika lugha. Kwa hiyo msamiati ni maneno yote yanayopatikana au yanayotumiwa na watu katika lugha husika.

Aidha Honero na mwenzake (1978) walidai kuwa msamiati wa Kiswahili cha asili upo ingawa umeachwa kutumika na kupotea. Mfano wa baadhi ya msamiati huo ni:

Goni - jura/juha
Rahisi – mavuyo
Ngeu – damu
Penyenye/ngeya - nafasi

Mwaro (2001) anaeleza kuwa ufufuaji wa msamiati ni kuurudisha katika matumizi yake, msamiati ambao haukufikiriwa katika Kiswahili sanifu. Msamiati wa zamani upo lakini kwa sasa umesahaulika na hauandikwi, msamiati huo ulikuwa ukipatikana kwenye kamusi za zamani tu. Mfano; Utenzi wa Mwanakupona, uliotungwa miaka ya (1810 - 1820) na Utenzi wa Tambuka uliyotungwa mwaka (1810 - 1820). Pia akaonesha umuhimu wa msamiati wa zamani kuwa unaijenga na kuikuza lugha. Mfano wa baadhi ya msamiati huo ni: Kiingereza Kiarabu Asili ya Kibantu Venus - Zuhura Yeyuni/kombeli, Earth Ardhi/dunia Ntozi/tiatizi. Pamoja na maelezo yote hayo hakuandika tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili sanifu.

2.2.5 Tafiti Kuhusu Ndoa (Harusi)

Kiula (1998), amemnukuu Nkwera kwamba amezitazama nyimbo za harusi kama kundi moja wapo na nyimbo za shaerehe. Nyimbo nyingi zimejaa mambo ya

mapenzi na ishara mbalimbali zinazowataja wanaharusi na maisha yao ya pamoja na kupendana. Kuna nyimbo huimbwa katika tukio la kupokea mahari na zengine katika tukio lenyewe la kufunga ndoa. Mwandishi huyu ameona kwamba nyimbo za harusi zinaonyesha mapenzi na ishara mbali mbali kwa wanaofunga ndoa.

Harusi ni ndoa, nikai, uozi, akidi. Tuki (1981) Bakhressa (1992) amefasiri harusi ni ndoa, nikakha au sherhe ya ndoa. Hivyo tunaweza kusema kuwa harusi ni tendo la makubaliano kati ya mwanamke na mwanamme walioridhiana kufunga ndoa kwa hali na mali kisheria. Pemba neno hili wanalinyambua harusi (nomino) harusika (kitenzi) ni kuwa na harakati za harusi. Wahusika wakuu huitwa bi harusi kwa mwanamke na mwanamme huitwa bwana harusi.

Khatibu (2014), ameeleza kuwa mtu anapotaka kuoa kwanza humtafuta mshenga. Mshenga huyo huchaguliwa kwa vigezo vya kuwa mtu mzima na mwenye kuheshimika. Pia amefafanua kuwa ni hatua gani zinazofuatwa wakati mtu anapotaka kufunga ndoa.

Mohd, (2008), amemnukuu Mdungi (2008), ameeleza kuwa “Ndoa asili yake hasa ni msingi wa kuunganisha watu wa jamii moja na nyengine na ndio lililokuwa lengo kuu hata katika enzi za Mtume Muhammad (S.A.W) aliyekuwa akioa wake kutoka katika makabila mbali mbali. Hivyo mwandishi huyu ameonisha kuwa kiunganishi kati ya jamii na jamii nyengine ni ndoa. Hii ni kuunganisha watu wa jamii moja na nyengine.

2.2.6 Chimbuko la tofauti za Misamiati ya Lahaja ya Kipemba na Lugha ya Kiswahili Sanifu

Chimbuko ni mahali kitu au jambo lilipoanzia. Freeman Grenville anaelezea kua chimbuko la lugha ya Kiswahili haikuanzia sehemu moja maalumu. Ama kwa hakika tunaweza kusema kwamba watu walioishi katika maeneo mbalimbali katika upwa wa Afrika mashariki walikuwa wakizungumza lugha zao mbalimbali lakini kwa kuwa lugha hizo zote zilikuwa za kibantu zilikuwa hazitofautiani sana. Sasa basi, katika kuwasiliana wao kwa wao katika mambo ya biashara wasemaji wa lugha hizo mbalimbali walilazimika kurahisisha lugha zao kwa kiasi fulani ili waweze kuelewana na wenzao. Katika kurahisisha lugha zao hizo katika maeneo mbalimbali kukazuka lugha moja iliyoeleweka kwa watu wote wa eneo hilo.

Mohochi (2002) anazungumzia mabadiliko katika ulimwengu kutokana na uvumbuzi wa TEKNOHAMA na kuongeza kuwa utafiti wa Kiswahili unaweza kufaidika pakubwa na mtandao kwa kuhifadhi matokeo ya utafiti uliofanywa, ili matokeo haya yawafikie wale ambao hawafahamu lugha ya Kiingereza. Lugha ya Kiswahili haina budi kufanywa lugha ya matumizi katika tarakilishi kwa kuzalisha msamiati wa tarakilishi wa Kiswahili. Utafiti huu haukuangalia athari za lahaja ya kipemba katika Kiswahili sanifu kwa hivyo utafiti huu utaziba pengo.

Kihore (2002) anaeleza kwa jumla jinsi lugha ya Kiswahili inavyoweza kuingizwa na kutumiwa katika mfumo wa teknolojia ya habari, kama ilivyofanywa katika lugha nyingine kuu duniani. Anaendelea kujadili kuhusu kuingizwa kwa lugha hii katika mfumo wa kompyuta ambao unamruhusu mtumiaji wa lugha hii kuona na kufanya

mambo yote ya kompyuta katika Kiswahili. Pia kuandaa programu au kuwezesha zile zilizopo kuchanganua data za lugha hii ili ziweze kuwa na matokeo yanayoweza kutumika katika kazi mbalimbali. Katika utafiti huu Kihore hakuangalia athari ya lahaja ya Kipemba katika Kiswahili sanifu, kwa hivyo utafiti huu utaziba pengo.

Lacey (2004) alijadili uwezekano wa kutumia lugha moja ya Kiafrika katika kuzihifadhi lugha nyingine na kuziondolea uwezekano wa kutoweka katika matumizi ya tarakilishi. Kwa kuzitumia lugha za Kiafrika katika tarakilishi lugha hizi zitahifadhiwa mbali na kuwa teknolojia hii itawafikia Wafrika wengi iwezekanavyo. Alifafanua kuwa kwa wakati ule kampuni za kompyuta kama Microsoft East Africa tayari zilikuwa zimeanzisha juhudi za kutumia Kiswahili katika tarakilishi ili iweze kuwafaidi wazungumzaji wa lugha mbali na kujiimarisha kibiashara. Hata hivyo, Lacey hakuzungumzia suala la athari ya lahaja ya Kipemba katika Kiswahili sanifu.

Iraki (2004) pia ameligusia suala la Microsoft East Africa kukifanya Kiswahili kuwa mojawapo ya lugha katika programu zake. Anaeleza kuwa kampuni hii imetambua kuwa kuna soko kubwa la huduma zake katika maeneo yanayozungumzwa Kiswahili. Ingawaje hatukufafanua jinsi kampuni inavyotekeleza mradi huu, utafiti huu umefafanua jinsi programu za teknolojia ya lugha zinavyofanya kazi kutumia lugha ya Kiswahili katika mkusanyiko wa kongoo-matini. Hata hivyo katika utafiti wao hawakuzungumzia juu ya athari ya lahaja ya Kipemba katika Kiswahili sanifu.

Sewangi (2002) ametoa maoni yake kuhusu faida ya tarakilishi yeye lengo la msingi la kutumia tarakilishi ni kuhifadhi data na kurahisisha kuichambua na 15 nafasi ya

kongoo katika jukumu hilo. Utafiti wetu umeimarisha hoja zake zaidi na kuonyesha jinsi teknolojia ya lugha inavyochangia katika eneo la utafiti wa lugha ya Kiswahili.

Ng'ang'a (2005) ameshughulikia tatizo la utatuzi wa utata wa maana ya neno katika muktadha wa tafsiri-mashine za Kiswahili-Kiingereza na hali za kufundishia lugha hii ya Kiswahili. Ameangalia matumizi ya programu za kompyuta katika mifumo ya mtandao wa Bayesian na kushirikisha vielelezo vya mradi wa SALAMA hasa kipengele cha SWATOL katika tasnifu yake ya Uzamivu liyotalii SALAMA kwa mapana. Kwa kuangalia ngeli za maneno ya Kiswahili kwa muktadha ya kikongoo alichunguza jinsi utata wa kisemantiki wa neno unavyoweza kutatuliwa. Hata hivyo hakuwahi kuelezea juu ya athari ya lahaja ya kipemba katika Kiswahili sanifu.

Hans (2013) alitafitia mchango wa lahaja katika ukuzaji wa msamiati wa Kiswahili Sanifu katika shahada yake ya uzamifu. Katika utafiti huo nasema kuwa aliweza kuainisha msamiati wa lugha kwa urahisi kutumia mbinu hii na akapendekeza mtazamo huo kuendelezwa ili teknolojia isaidie utafiti wa kiisimu wazo ambalo linalingana na moja ya haipotesia za utafiti huu. Hivyo basi kutokana na fikira za watafiti hao tofauti wamenitia ari mtafiti na kuweza kutafiti "Tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu".

William (1613) ameeleza kuwa Kiswahili kinatokana na maneno ya Kibantu, kwani maneno mengi yanafanana na Kimuundo na kimaana. Mfano:

Gumbey -----mgombe
Mage -----maji
Sinzano -----sindano
Arembo-----urembo

William (keshatajwa) aliingia ndani zaidi na kueleza kuwa mashairi ya zamani kama utenzi wa Hamziya, utenzi wa Herekali, na utenzi wa Muyaka tutaona kwamba lugha iliyotumiwa katika mashairi haya yanafanana kimuundo na lugha za Kibantu.

Masemo na Catherine (1991) wameonesha njia na mbinu tofauti za uundaji wa msamiati mpya katika lugha ya Kiswahili. Wao wamesisitiza kuwa zoezi la kuunda msamiati sio la kipekee kwa Kiswahili bali ni uhai wa lugha zote duniani. Baadhi ya njia walizozionesha ni:

- i) Kundi la unyambuaji na uambishaji: Mfano, mfugaji, mfugi, ufugaji, kufuga.
- ii) Kundi la maneno mkopo, mkopo toloa, na kutafsiri maneno ya lugha zingine: Mfano, film –filamu, virus– virusi, cigarettes-sigareti, baptize –batiza, katibu -- mwandishi, fahamu -elewa kwa kiarabu.
- iii) Kundi la maneno ambatano: Mfano Chuo - mwanachuo, hewa - mwanahewa, kitinda +mimba- kitindamimba, kidaka +tonge –kidakatonge.
- iv) Taratibu zingine za kuingiza maneno ya Kibantu na ya kilahaja: Hii ndio njia inayopendekezwa na wataalamu wingi. Lahaja husaidia kuziba pengo la msamiati katika kiwango kikubwa. Mfano passionfruit - kungu (Kipare), duodenum - mbuti (Kimasai) na uriri - kitanda (Kibantu). Njia hii ni nzuri na hupokelewa kwa urahisi na watumiaji wake. Kazi zote hizo zimemsaidia mtafiti kufahamu jinsi lugha ya Kiswahili inavyojitosheleza kimsamiati na pia mtafiti amezifahamu njia mbalimbali za kuunda msamiati. lakini hakuzungumzia kuhusu tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu.

Mapitio ya Kazi Tangulizi za Tafiti Mbali

Kuhusu hali ya kiisimu ya lahaja ya kipemba Whiteley (1958) akinukuliwa na khatibu (1953) anaeleza kuwa kadri mtu anavyozidi kuingia sehemu za ndani za kisiwa hicho ndivyo anavyokutana na lahaja safi ambayo haina athari za mijini na za kigeni. Hii huonyesha kuwepo kwa tofauti katika usemaji wa lahaja ya kipemba miongoni mwa watumiaji wake hii ina maana pia kwamba zaidi ya kutofautiana na lahaja nyengine kipemba kina tofauti zake ndogo ndogo za ndani kuhusiana na tofauti za kipemba na lahaja nyengine za Zanzabar, Khatib (1983) anaeleza:-

Kipemba kina vipengele fulani vya kiisimu ambavyo kwavyo huifanya lahaja hio ione kane tofauti kidogo katika maongezi na lahaja nyengine za kizanzibar kama vile kitumbatu na kimakunduchi. Kipemba kinatofautiana na lahaja nyengine katika kipengele cha sauti, maumbo ya maneno na miundo ya tungo.

Kwa vile, Kipemba inatafautiana na Kiswahili sanifu na lahaja nyengine za Kiswahili katika maumbo yake ya maneno. Baadhi ya maneno mwambatano yaliyomo katika Kiswahili sanifu huwa neno moja moja katika Kipemba, kwa mfano:

Jedwali Na 2.1: Misamiati ya Kiswahili Sanifu na y a Lahaja ya Kipemba

Kiswahili sanifu	Kipemba
Pilipili hoho	Hoho
Yungiyungi	Yungi
Kungumanga	Kungu

Chanzo: Bakiza 2012

Juma (2006) ameeleza kuwa usahihi wa mipaka ya lahaja unaweza kubadilika kutokana na athari za maendeleo ya kiuchumi, na mambo mengine ya kijamii. Kipacha (2003) ameeleza kuwa msambao wa wazungumzaji na jinsi lugha waitumiayo inavyobadilika huwa ndio chanzo cha kuzuka kwa tofauti ndogondogo tunazojiita lahaja.

Lahaja ya kipemba ni moja ya lahaja ya Kiswahili, baadhi ya msamiati wake utakuwa umo ndani ya Kiswahili sanifu. Lakini yapo maneno ambayo ni mahasusi kwa kipemba tu na pengine hayapatikani katika lahaja nyengine yoyote. Kwa hivyo kisemantiki kuna tofauti katika baadhi, ya maneno yenye maana moja baina ya kipemba na lahaja nyengine ya Kiswahili kwa mfano:-

Jedwali Na 2.2: La Lahaja ya Kipemba na Lahaja Nyingine

Kiswahili sanifu	Kimakunduchi	Kitumbatu	Kipemba
Kipepeo	Kitunguja	Kibangawe	Kurukufu
Makole	Koleza	Makole	Wicho
Tafuta	Wapa	Kweza	zinga

Chanzo: Bakiza 2012

Khamis,(1984) amechunguza lahaja ya kipemba mjini Chake na Wete na kugundua kuwa wazungumzaji wa mjini wanatumia zaidi 'm' au 'me' mwanzo wa neno. Vilevile wazungumzaji wa vijijini ni asilimia sita (6%) tu wanaotumia 'm' au 'me' na baadhi yake hutumia 'me' au 'n' kama jedwali lifuatalo linavyoonesha.

Jedwali Na 2.3: Linavyoonesha Utumiaji wa Vitamkwa /n/ baada /m/

Mjini	Shamba
Mkano	Nkano
Mchuzi	Nchuzi
Mchicha	Nchicha
Anasomesha	Ansomesha
Pameingiwa	Panngiya

Chanzo: Khamis 1984

Kipacha (keshatajwa) anaeleza kuwa lugha zinabadilika katika vipengele vyake kama vile vya msamiati, matamshi, sarufi, maana na hata hati. Kutokea huko kwa mabadiliko hakuwi sawa kwa wazungumzaji wote wa lugha inayohusika ambao wametawanyika huko na huku. Mara kadhaa hutokea mabadiliko ya upande fulani wa wazungumzaji wa lugha hiyo yakawa tofauti na mabadiliko ya upande mwingine, katika hali kama hii, tofauti ndogo ndogo huanza kujitokeza katika namna ya usemaji wa vikundi mbalimbali vya wazungumzaji wa lugha moja. Hivyo kusambaa kwa wazungumzaji na jinsi lugha waitumiayo inavyobadilika huwa ndio chanzo cha kuzuka kwa tofauti ndogo ndogo za lugha moja tunazoziiita lahaja.

Hata hivyo, hawakuzungumzia kuhusu suala la tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili sanifu, hivyo utafiti huu utaziba pengo. Wataalamu mbalimbali wamefanya utafiti na kuandika kuhusu lahaja za Kiswahili Sacleux; 1909, Stigand; 1915, Lambert 1957 na 1958, Whiteley; 1969, Polome; 1976, Chiraghdin na Mnyampala; 1977, Khamis; 1984, Mshindo; 1988, Maganga; 1991, Nurse na Hinnebusch (1985) Kipacha 2003, Massamba; 2007. Kwa hiyo watafiti wote hawa hawakuzungumzia kuhusu athari ya lahaja ya kipemba katika Kiswahili sanifu kwa hiyo utafiti huu utaziba pengo.

Stigand (1915) anaelezea lahaja tofauti za Kiswahili ambapo anataja kuwepo kwa lahaja kumi na tano (15) zifuatazo. Kiunguja, Kimrima, Kingao, Kihadimu na Kitumbatu, Kibanadur, Kipemba, Kimvita, Kivumba, Kiamu, Kishela, Kipate, kisiu, kitikuu, kingazija, na Kingovi. Lahaja hizo zimetawanjika maeneo tofauti ya upwa wa Afrika ya Mashariki kama zinavyojieleza katika jedwali lifuatalo:

Jedwali Na 2.3: La Lahaja ya Kiswahili

LAHAJA	ENEO
1. Kiunguja	Huzungumzwa Zanzibar hasa mjini Unguja.
2. Kimrima	Huzungumzwa katika mwambao wa Mrima hasa kuanzia Vanga - Kilwa.
3. Kingao	Huzungumzwa katika mwambao hasa Kilwa.
4. Kihadim na Kitumbatu.	Lahaja zinazozungumzwa nje ya mji wa Zanzibar, Kihadim huzungumzwa kusini na mashariki ya Unguja na Kitumbatu huzungumzwa kaskazini ya Unguja.
5. Kipemba	Huzungumzwa katika kisiwa cha Pemba.
6. Kimvita.	Huzungumzwa katika Mombasa kutoka Malindi (kusini ya Mombasa) hadi Gasi (kusini)
7. Kivumba.	Ni lahaja ya Vanga na katika kisiwa cha wasini.
8. Kiamu	Ni lahaja ya mji wa Lamu.
9. Kipate.	Ni lahaja ya mji wa Pate.
10. Kishela	Ni lahaja ya mji wa Shela.
11. Kisiyu.	Ni lahaja ya mji wa Siyu.
12. Kitikuu.	Ni lahaja ya Rasini na kaskazini ya Lamu.
13. Banadir.	Lahaja iliokuwa ikizungumzwa katika Upwa wa Banadir.
14. Kingazija.	Lahaja ya Komoro.
15. Kingonvi na Kingozi.	Ilikuwa ikizungumzwa mji wa zamani sana uliokuwa ukiitwa Ngozi.

Chanzo: Stigand (1915)

Stigand (kashatajwa) anafafanua zaidi lahaja za Kiswahili za kaskazini ya Afrika Mashariki kama vile Kimvita, Kiamu, Kipate, Kisiu na Kitikuu na anaonesha tofauti za msamiati kati ya lahaja ya Kimvita na Kiunguja kwa mfano:

Jedwali Na 2.4: La Lahaja za Kiswahili

Kimvita	Kiunguja
1). Chanda	Kidole
2). Chuo	Kitabu
3). Kuketi	Kukaa
4). Kukwea	Kupanda

Chanzo: Stigand 1915

Pamoja na hayo utafiti huu haukujishughulisha na suala la tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu, kwa hiyo utafiti huu nitakaofanya utaziba pengo. Pia ameeleza tofauti ya sauti “ch” katika msamiati wa kiunguja kuwa ‘t’ na sauti “nj” katika msamiati wa kiunguja kuwa “t” au “nd” katika msamiati wa Kimvita.

Jedwali Na 2.5: La Kiunguja na Kimvita

KIUNGUJA	KIMVITA
1). Mchanga	Mtanga
2). Mchuzi	mtuzi
3). Njaa	Ndaa

Chanzo: Stigand 1915

Katika mgao wake Stigand (kashatajwa) anatofautiana sana na watafiti waliokuja baadae kwa sababu yeye anazichukulia lahaja za Kiunguja, Kimrima na Kimgao kuwa kundi moja la lahaja za Zanzibar na lahaja za Kihadimu, Kitumbatu na Kipemba kuwa vilahaja vya Kiunguja ni lahaja mama.

Kuhusu hoja hii anasema lahaja maarufu zinazungumzwa katika upwa huu ni Kiunguja, kimrima na Kimgao katika kundi la Zanzibar. Pia kihadimu, kitumbatu, na Kipemba ni lahaja ndogo za Zanzibar. Pamoja na hayo utafiti huu umejishughulisha

na suala la kuchunguza tofauti za lahaja ya kipemba katika Kiswahili sanifu na jinsi athari hizo zinavyosababisha ama kuwepo au kutokuepo mawasiliano fanisi baina ya wasemaji wa lugha ya Kiswahili kwa hiyo utafiti huu nitakaofanya utaziba pengo hilo.

Ukilinganisha na watafiti kama vile Polome na Whiteley utaona kwamba wao wanagawa makundi ya lahaja tofauti na anavyoyagawa Stigand, wao hawaoneshi kuwa kuna lahaja za kundi la Zanzibar bali kila lahaja wameipa hadhi yake kuwa lahaja kuu. Hata hivyo watafiti wote hawa hawakujishughulisha na tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya kipemba na kiswahili sanifu, hivyo utafiti huu utajaza pengo la utafiti ninaoufanyia utafiti.

Katika utafiti wake Polome (1976) anatuelezea kuwa kuna lahaja ambazo ni Chimwiini cha Barawa iliyo katika Somalia, Kibajuni cha Kaskazini ya Upwa wa Afrika ya Mashariki, Kaskazini ya Pate ambayo ina lahaja ndogo ya Kitikuu, Kipate, kinachozungumzwa Siu, Kiamu kilichoLamu, Kimvita kilicho Mombasa, Chifundi kilicho Kaskazini ya upwa wa Kenya, Kivumba kilichozungumzwa katika visiwa vya Wasini na Jimbo karibu na Vanga, Kimtangata kinachozungumzwa katika mwambao wa Mrima katika Tanganyika baina Pangani na Tanga; Kipemba kinachozungumzwa katika kisiwa cha Pemba; Kitumbatu cha Tumbatu; Kihadimu ambacho pia huitwa Kimakunduchi cha kusini Unguja; Kiunguja kinachozungumzwa sehemu ya kati ya Unguja hasa katika mji wa Unguja, Kingazija cha Kikomoro, na Kianzuani cha Anjoani.

Maganga (1991) amelinganisha fonolojia katika lahaja nne za kisiwani Zanzibar ambazo ni lahaja ya kiunguja mjini, Kitumbatu, Kimakunduchi na Kipemba. Aligundua kuwepo kwa mfanano na mtofautiano kati ya lahaja hizo katika fonolojia, mofonolojia na msamiati; mfano wa utofauti wa vitamkwa vya mofimu katika msamiati:-

Jedwali Na 2.6: Tofauti wa Vitamkwa vya Mofimu katika Msamiati

Kiswahili sanifu	Kipemba	Kitumbatu	Kimakunduchi
Mti	Mti	Mjiti	Ujiti
Sisi	Siye	Suye	Suwe
Mimi	Miye	Miye	Miye

Chanzo Maganga (1991)

Ali (2007) aliyechunguza athari za usasa katika lahaja ya kitumbatu asilia yaliibua fikra mpya katika utafiti wangu kwani Ali alitaka kujua kwa kiasi gani lahaja ya kitumbatu (ipo Kaskazini Unguja) ilivyoathiriwa na usasa kwani msamiati mwingi wa asili ya kitumbatu hautumiki hivi sasa na kugundua kuwepo lahaja ndogondogo ndani ya lahaja kuu ambazo hulingana sana kimsamiati, kimuundo kwa wasemaji ingawa hutofautiana kilafudhi hiyo imenipa chachu ya kugunduwa pengo kubwa kwenye tofauti za lahaja ya Kipemba kwa kuangalia msamiati ndani ya Kiswahili sanifu katika muktadha ya harusini, mazikoni.

Kipacha (2007) Ameandika orodha za leksimu tofauti za msamiati wa lahaja za Kiswahili ikiwemo kipemba na kuitolea tafsiri katika lugha sanifu. Kwa mfano;

Jedwali Na 2.7: La Msamiati wa Kipemba na Kiswahili Sanifu

Lahaja ya kipemba	Kiswahili sanifu
Amba	Labda
Bereuza	Pinda
V yaa	Zaa
Bwaga	Angusha

Chanzo: Kipacha 2003.

Khamisi (1984) ameeleza wataalamu tofauti waliochunguza idadi ya lahaja za Kipemba na akaonyesha idadi tofauti tofauti ambazo wanalughawia wamepata katika utafiti wao. Idadi ya lahaja hizo ni kama zinavyoonyeshwa na jedwali hapo chini.

Jedwali: Na 2. 8: Idadi ya lahaja za Kipemba

Mtaalamu	Mwaka	Idadi	Makundi ya lahaja
Sacleux	1909	04	Kivitongoji, kichakechake, kimsuka, kipemba mjini
Polome	1976	03	Kipemba cha kaskazini (konde, tumbe, micheweni), kipemba cha kati (kiwani, matele, kiungoni na kambini) na Kipemba cha kusini.
Temu	1980	01	Kipemba kimoja tu
Batibo	1982	02	Kipemba cha kaskazini na kipemba cha kusini
Nurse	1982	02	Kipemba sanifu na ambacho sio sanifu
Hamad	2011	01	Kipemba ni kimoja

Chanzo: Khamis 1984

Khamis (keshatajwa) amesema utafiti alioufanya kuhusiana na tofauti baina ya Kipemba kinachozungumzwa maneno ya mjini na kile cha vijijini alichunguza vipengele kadhaa vya kiisimu na kugunduwa tofauti ndogo ndogo kati ya eneo moja najengine, kwa mfano, aligundua kuwa kuna tofauti ya vitamkwa baina ya Pemba mjini na vijijini katika utamkaji wa vitamkwa /M/, /Q/ na /S/ mijini wakati vijijini huvitamka /N/, /S/ na /Z/. Aidha anaendelea kuelekeza kuwa msamiati mwingi wa lahaja hiyo una muundo wa konsonanti + Irabu + Konsonanti + Irabu (KIKI) Kama zilivyo lugha za kibantu.

Khamis katika uchunguzi wake, amechangia kuibua fikra za utafiti wa lafudhi ambao unahusu namna ya kutamka maneno. Yeye kaidhihirisha jamii kwamba utofauti wa lafudhi ni jambo muhimu sana, lisiloweza kuepukika katika lugha. Nakufanya niweze kuchunguza kwa undani athari zinazojitokeza katika lahaja ya kipemba ndani ya Kiswahili sanifu baina ya watumiaji wa mjini na vijijini.

Whiteley (1958) ameandika maneno ya Kipemba na baadae kuyawekea fasili yake kama inavyoonyesha katika jedwali.

Jedwali Na 2. 9: Maneno ya Kipemba na Kiswahili Sanifu

Kipemba	Kiswahili sanifu
Kijio	Chakula cha mchana
Mbaumbi	Mlo mkubwa
Vyaa	Zaa
Msongo	Foleni
Kombefu	Mabega
Mwiku	Uporo

Chanzo: Whiteley 1958

Hamadi (2011) ameandika kuhusu Kiswahili kinachozungumzwa micheweni na wenyeji mjini kwa kuangalia vipengele vya kiisimu vikiwemo matamshi, maumbo na maana. Pamoja na uchunguzi wake huo hakuzungumzia kuhusiana na tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja za Kipemba na Kiswahili sanifu.

Wengine waliofanyia kazi ya lahaja ya kipemba ni BAKIZA (2012). Wameorodhesha maneno ya lahaja ya kipemba kwa kuonesha matamshi na maneno haya kama katika;

Kikowa / kikowa / kt. Kitendo cha watu kushirikiana kwa kumuuwa mtu kulingana na imani za kichawi.

Pafu / p^hafu/ kv.-enye kukonda.

Nsio /nsijo/ nm. U /-(-) unga wa karafuu na mauwa makavu yanayonukia, unaotumika kusugulia mwili.

Juma (2011) alitafiti tofauti za kiisimu baina ya Kiswahili cha micheweni na Wete katika kisiwa cha Pemba. Katika utafiti wake aliangalia tofauti za Kifonolojia, kimsamiati, kimofolojia. Katika kipengele cha msamiati aliangalia maneno yenye maana sawa au maana zinazokaribiana na yanayotofautiana kimaumbo na kubainisha tofauti za msamiati kupitia vikoa vya maana. Pamoja na ufafanuzi huo haonyeshi tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya kipemba na kiswahili sanifu, hivyo nitaziba pengo hilo.

Vilevile Hamadi (2011) alionesha kwakiasi kikubwa jinsi ya nyakati (tenses) zinavyozungumzwa katika lahaja ya kipemba na Kiswahili sanifu, Hata hivyo Khamis alitumia lugha ya kiingereza na watumiaji wengi wa kiswahili kukosa kuelewa lugha ya kiingereza. Hivyo utafiti huu kwa vile ni wa kiswahili, unafanywa na msawahili, basi utaandikwa kwa lugha ya kiswahili ili kuwarahisishia watumizi wa lugha kufahamu na kuelewa kilichokusudiwa kwa urahisi zaidi.

Aidha wapo watafiti waliofanya utafiti kuhusu lahaja ya kipemba akiwemo faki (2011) aliyetafiti matumizi ya mofimu” e”, ”ha” na “he” katika utamkaji wa lahaja ya kipemba, Khamis (1984) alichunguza tofauti baina ya kipemba kinachozungumzwa mjini na kile cha vijijini (shamba). Utafiti wake ulichunguza vipengele mbali mbali vya kiisimu kwa kina lakini bado kuna shaka ambazo hata yeye mwenyewe

alizigundua baada ya utafiti wake kukamilikakwamba Kiswahili kizungumzwacho katika maeneo ya vijijini kinatofautiana kwa kiasi kikubwa kutoka eneo moja hadi jingine. Hata hivyo uchunguzi wa Khamisi haukuonesha tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu. BAKIZA (2012) ameonyesha matamshi, maana ya maneno hayo ya lahaja ya Kipemba.

Mshindo (1988) ambae alitafiti na kuonyesha matumizi mbalimbali ya mofimu “ka” katika lahaja ya Kipemba na kubainisha kuwa mofimu “ka” hutumika katika msamiati ya Kipemba. Hivyo mtafiti kaona pengo katika nyanja na kuweza kueleza, kujadili na kufafanua tofauti za msamiati ya lahaja ya kipemba zinavyosababisha kuwepo au kutokuwepo mawasiliano kati yao katika lugha ya Kiswahili sanifu kwa kuangalia miktadha ya harusini na kilioni.

Hivyo tunaweza kusema kwamba chimbuko la tofauti za msamiati ya lahaja ya Kipemba katika lugha ya Kiswahili sanifu ni maingiliano ya mtu kutoka sehemu moja kwenda sehemu nyengine, kipengele cha dini, ikiambatana na ndoa.

2.3 Pengo la Utafiti

Lahaja ya Kipemba ni miongoni mwa lahaja ambayo imefanyiwa utafiti tokea zama za kale na kuendelea na utafiti katika maeneo tofauti tofauti, Lakini tafiti hizo hazijatosheleza kwani inaelezeya mengi bado kufanyiwa utafiti. Baada ya kutalii kazi za waatalamu mbalimbali waliozungumza lugha ya Kiswahili, lahaja ya Kiswahili ikiwemo hiyo lahaja ya kipemba nimegunduwa kuwa hadi sasa hakuna mapitio

yoyote yaliyoweza kuandika “Tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya kipemba na Kiswahili sanifu”.

Kama tulivyoona kazi mbali mbali tulizopitia kama zimeorodhesha mifano tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili sanifu, hivyo hapana budi kwamba mtafiti afanye utafiti na kuchunguza tofauti za lahaja ya kipemba katika lugha ya Kiswahili Sanifu na jinsi athari hizo zinavyosababisha ama kuwepo au kutokuwepo mawasiliano fanisi ya wasemaji wa lugha ya Kiswahili Sanifu.

Hivyo utafiti huu umekusudia kuziba pengo kwa kukusanya msamiati mengi na kuyachunguza kwa lengo la kuyaingiza na kuweza kutumiwa katika Kiswahili sanifu kwa kuangalia miktadha ya harusini na msibani. Pia kwa jinsi gani msamiati wa lahaja ya kipemba inavyoathiri mawasiliano fanisi baina ya wazungumzaji wa lahaja hiyo na wale wa Kiswahili sanifu.

2.4 Kiunzi cha Nadharia

Nadharia ni taratibu, kanuni na misingi ambayo imejengwa katika muundo wa kimaelezo kwa madhumuni ya kutumiwa kama kielezo cha kuelezea jambo Massamba (2004). Verschurch (2005) ameeleza kwamba Nadharia ni njia ambazo husaidia katika utoaji, uoni, mawazo ambayo yatafanya utafiti kupata uoni wa kazi yake. Sengo (2009) amesema nadharia ni wazo kuu, fikra kuu, muongozo mkuu wa mtu au watu (jamii) pahala fulani, wakati fulani na ni muongozo wa kutafuta wakati wa kuchambuwa kazi za utafiti ambao katika utafiti huu nitachunguza tofauti za

msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja za kipemba na lugha ya Kiswahili sanifu na jinsi athari hizo zinavyosababisha ama kuwepo au kutokuwepo mawasiliano fanisi baina ya wasemaji wa lugha ya Kiswahili, hivyo nitaongozwa na nadharia ya mkabala isimu fafanuzi.

2.4.1 Nadharia ya Mkabala wa Isimu Fafanuzi

Mkabala wa isimu fafanuzi muasisi ni mwanaisimu Panini katika karne ya nne (4) kabla ya kristo. Muasisi huyu ameangalia sarufi ya lugha ya sanskrit katika kipengele cha matamshi. Sweet (1880 - 1971) ametumia mkabala huu wa isimufafanuzi katika uanzishaji wa tahajia za kifonetiki za “Romic”. De-saussure (1910) alitumia mkabala huu katika ufafanuzi wa vipengele mbalimbali vya sarufi katika kitabu chake cha mafunzo ya taaluma ya isimu kwa ujumla. Haliday (1985) ametumia mkabala huu kwakutolea ufafanuzi wake wa nadharia ya sarufi ijulikanavyo kama “systemic function grammar” (SFG) na wengine ni Lyons (1968).

Msingi mkuu wa mkabala huu ni kuchunguza, kutathmini na kufafanua vipengele vya lugha vinavyosemwa na vilivyokuwa vikisemwa kwa wakati fulani na kundi la watu fulani la wasema lugha. Lengo ni kuchunguza kipengele cha kiisimu baina ya wasemaji lugha kutoka sehemu moja hadi sehemu nyengine, mfano mjini na vijijini na kuelekeza yanayotakiwa kuwa.

Hivyo basi mkabala huu utanisaidia katika utafiti wangu kwa kuweza kuchunguza, kutathmini na kujua chimbuko la athari ya lahaja ya Kipemba katika Kiswahili sanifu katika nyanja ya harusi na msiba.

2.5 Hitimisho la Sura

Sura hii ya pili imechambua kwa kina mawazo ya wataalamu kuhusiana na maoni ya wananadharia mbali mbali katika eneo hili, baadhi ya mambo yaliyojadiliwa ni historia ya Pemba. Tafiti mbali mbali zilizowahi kufanyika na wanaisimu tofauti, pengo la utafiti, na nadharia ya mkabala wa isimu fafanuzi. Katika sehemu hii tafiti zilizowahi kufanyika nchini zenye kufanana na utafiti huu nitakaofanya na maneno ambayo hayakushughulikiwa na tafiti hizo zimejadiliwa. Sehemu hii imepitia tafiti hizo zilizowahi kufanywa kwa kuzingatia malengo mahsusi na maswali ya utafiti huu wa tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu.

SURA YA TATU

3.0 MBINU ZA UTAFITI

3.1 Utangulizi

Sura hii imebainisha njia na mbinu mbalimbali zitakazotumika katika ukusanyaji wa data za utafiti huu, eneo la utafiti, uteuzi wa watafitiwa [sampuli]. Vilevile itafafanua uchambuzi wa wahojiwa pamoja na utaratibu wa wakusanyaji wa data utavyokuwa. Mwisho utaeleza mbinu zitakazotumika katika uchambuzi na uchanganuzi data na kuhitimisha kwa muhtasari wa sura.

3.2 Eneo la utafiti

Utafiti huu umefanyika katika mkoa wa kaskazini Pemba ndani ya wilaya mbili ambazo ni wilaya ya Micheweni na wilaya ya Wete. Uteuzi huo nimefanya kwa sababu ni rahisi maeneo hayo kuyafika kwa urahisi kabisa.

Kielelezo Na 3.1: Ramani ya Pemba

Chanzo: Tovuti ya Ramani.

Utafiti huu umefanyika katika vijiji vinne na shule tatu, maeneo yenyewe ni Kojani na shule ya sekondari Kojani, Chwale, Kangagani na shule ya sekondari Kangagani, Wingwi, Maziwa ng'ombe, Kiuyu Micheweni pamoja na Makangale. Pia nimechagua Wete mjini kwa sababu ni eneo linaloishi watu wengi ambao wanaelimu na wamestaarabiki

Ramani ya Kisiwa cha Pemba ambayo huonesha maeneo niliyoyafanyia utafiti na kuonesha uhalisia wa muachano wa umbali wa eneo kutoka sehemu moja na sehemu nyingine.

3.3 Sampuli na Usampulishaji

Sampuli ni kundi dogo lililochaguliwa kuwakilisha sifa za kundi zima ambalo humsaidia mtafiti kupata jawabu ya swali au tatizo hilo na Usampulishaji ni mchakato unaohusisha mbinu mbali mbali za uteuzi wa washiriki kutoka katika kundi ambalo hutumika katika kuwauliza kutokana na maswali ambayo yanatafutiwa jibu. Kothar (2007).

Upatikanaji wa vijiji pamoja na shule hizo, umetumia njia aliyoipendekeza Ruane (2005) ya bahati nasibu. Njia hii kaifafanua kuwa ni mbinu ya kuchagua sampuli ambayo kila mjumbe katika kundi lengwa ana fursa sawa ya kuchaguliwa na kushiriki katika utafiti.

Utafiti umetumia watoa taarifa wa aina tofauti tofauti katika kupata taarifa:-

Wanafunzi na walimu: uteuzi wa makundi haya umekuwa kwa njia ya makusudi kama alivyopendekeza Ruane (2005). Sampuli ya makusudi ni aina ya sampuli

ambayo mtafiti huichagua huku akiwa na matarajio kuwa itawakilisha kundi lenyewe, ili kupata taarifa zinazohitajika kwenye utafiti uliokusudiwa.

Utaratibu wa kupata makundi ya watafitiwa ni kutumia sampuli tofauti tofauti, Andrew na wenzie (1999) sampuli hizo ni pamoja na sampuli nasibu ambazo zimetumika kwa kuchagua watoa taarifa bila ya kufuata vigezo maalum, kwani kila mmoja katika wazungumzaji anayosifa ya kutafitiwa. Vilevile utafiti huu umetumia sampuli tabakishi, hii imesaidia katika kugawa makundi ya watoa taarifa kiumri na kijinsia.

Jedwali Na: 3.1 Sampuli ya Watafitiwa

Umri (miaka)	Idadi ya wanaume	Idadi ya wanawake	Jumla
Vijana (20 -35)	10	10	20
Vijana (35 - 45)	10	10	20
Watu wazima(45-65)	10	10	20
Wazee (65-70)	10	10	20
Jumla kuu	40	40	80

Chanzo: Mtafiti

Uteuzi wa makundi ya watoa taarifa nimechagua hayo kwa sababu ya kuona kuwa kisiwa cha Pemba kina wakaazi wa marika tofauti tofauti hivyo ni budi makundi yote hayo yanashiriki kwani wao ndio washiriki wa shughuli mbalimbali katika uzalishaji mali ndani ya jamii ambazo shughuli hizo zote hutumia msamiati tofauti tofauti katika Kiswahili Sanifu

3.4 Mbinu za Kukusanyia Data

Mbinu za utafiti ni jumla ya mbinu zote zinazotumiwa katika kufanya utafiti. Kothar (1985), Amesema kuwa zipo mbinu za msingi na mbinu za upili. Hivyo njia

zifuatazo nimezitumia katika kukusanya data nazo ni mahojiano, mazungumzo, na mbinu ya hojaji.

3.4.1 Hojaji

Hojaji ni njia ya utafiti ambayo mtafiti huandaa maswali yanayoongoza kutoa taarifa ya utafiti wake kwa kuyaandika na mtafitiwa hutakiwa ajibu kwa maandishi pia mtafiti hupata wahojiwa wengi kwa muda mfupi Denskombo (2005). Hivyo niliandaa maswali tofauti na kuwataka waweze kujibu kwa kuandika kwenye karatasi, na wale wasioweza kuandika niliwasomea na kutaka wanijibu ana kwa ana na mimi kuandika majibu hayo ndani ya karatasi.

3.4.2 Mazungumzo (Ushuhudiaji)

Mazungumzo ni maelezo yatolewayo kwa njia ya mdomo (masimulizi).Adam (2008) amesema mbinu hii mtafiti lazima awepo uwandani ili kupata taarifa kwa usahihi na lazima atumie viungo vya mwili kama kuona, kugusa, kusikia, ili kupata data zinazostahiki na kwa uhakika zaidi.

Njia hii ya ushuhudiaji itatumika pale ambapo watafitiwa wako katika shughuli zao za kila siku kama kilimoni, mazingira ya sokoni, uvuvini, harusini, matangani kwa lengo la kunasa mazungumzo na masimulizi kutoka kwa wasemaji wa lahaja ya kipemba ndani ya mazingira halisi.

3.4.3 Mahojiano

Utafiti huu umetumia njia ya mahojiano binafsi, njia hii imeelezwa na Kothar (2004) kuwa ni mbinu ambayo mtafiti hupata taarifa kwa kuhojiana ana kwa ana na watoa

taarifa. Hivyo nitatumia njia hii kwa huwahoji watoa taarifa ili kupata taarifa iliyo kamili.

Njia hii ya ukusanyaji wa data ni nzuri kwani huelezwa kuwa kwa kiasi kikubwa hujenga mafahamiano mazuri kati ya mtafiti na mtoa taarifa na kupata data za kutosha za utafiti.

3.5 Vifaa vya Utafiti

Utafiti huu umetumia vifaa mbalimbali vya kukusanyia data kama vile kinasa sauti kwa ajili ya kunasia mazungumzo ya wasemaji, wazawa wa lahaja ya kipemba hasa katika maeneo ya mikusanyiko kama vile sokoni, matangani, bandarini na harusi, hata hivyo nimetumia karatasi na kalamu kwa ajili ya kuandika maelezo yanayotolewa na watoa taarifa pia kamera kwa ajili ya kupiga picha kwa vitendo na shughuli zinazotendwa katika mazingira halisi.

3.6 Mbinu ya Uchanganuzi wa Data

Data huchanganuliwa katika mikabala ya aina mbili. Mkabala wa kiidadi na mkabala usio wa Kiidadi. Mkabala wa kiidadi ni mbinu ya kuchanganua data ambayo hutumia nambari kurikodi taarifa na huchanganuliwa kwa kutumia takwimu. Williman (2011), na Enon (1998) ameeleza kuwa mkabala usio wa kiidadi ni mbinu ya kuchanganua data ambayo mtafiti hueleza na kufafanua data zake kwa kutumia maelezo. Hivyo mtafiti ametumia mkabala wa kimaielezo katika uchanganuzi wa data. Mkabala huu wa uchanganuzi wa maelezo nimeuchagua kwa sababu data nimezikusanya zipo katika hali ya maelezo na kupata kuelewa tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya kipemba na Kiswahili sanifu.

3.7 Hitimisho la Sura

Sura hii imefafanua namna ya utafiti utakavyofanyika na kueleza mbinu za kukusanyia data, eneo la utafiti, uteuzi wa sampuli na uchambuzi wake na utaratibu mzima wa ukusanyaji wa data na kueleza mbinu za uchanganuzi wa data hizo.

SURA YA NNE

4.0 SIFA ZA KIISIMU ZA KIPEMBA

4.1 Utangulizi

Tasnifu hii imejikita zaidi katika kuangalia tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu. Sambamba na malengo mahsusi ya utafiti yasemayo kueleza msamiati ya lahaja ya Kipemba inavyoathiri mawasiliano fanisi katika miktadha ya harusi baina ya wazungumzaji wa lahaja hiyo na wale wa Kiswahili Sanifu, sambamba na swali lisemalo msamiati ya lahaja ya Kipemba imeathiraje msamiati ya Kiswahili sanifu katika miktadha yaharusi, lengo la pili ni kufafanua msamiati ya lahaja ya Kipemba inavyoathiri mawasiliano fanisi katika muktadha wa majonzi baina ya wazungumzaji wa lahaja hiyo na wale wa Kiswahili Sanifu na kujadili chimbuko la tofauti za msamiati wa lahaja ya Kipemba katika lugha ya Kiswahili Sanifu.

4.2 Tofauti ya Msamiati wa Lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu.

4.2.1 Msamiati wa Harusini

Wakaazi wa Pemba hushiriki kikamilifu katika masuala ya ndoa ikiwemo posa, ndoa na sherehe za harusi kwa ujumla katika shughuli zote hizo, msamiati tofauti hutumika hasa ukizingatia kuwa walengwa (hadhira) ni watu wa familia tofauti.

Kiunganishi baina ya jamii na jamii , familia na familia ambao ni msingi mkuu wa ndoa hupitia katika hatua tatu nazo ni kabla ya harusi kupatikana kwa mshenga, wakati wa harusi ambao ni matayarisho ya harusi awepo kungwi, walii na shehe na

baada ya harusi ambayo hufanya kitendo cha kutambulishana baina ya familia moja na familia nyengine (tendo la kuunga udugu).

Lahaja ya Kipemba

Kiswahili Sanifu

Chumwa	Mchumba
Kungwi	Mkalio (ada ya sikusaba)
Jamvi la watu	Malipo anayotoa bwana harusi kuwapa watu walokuja kwenye kikao cha mashauri ya ndoa.
Kifunga mlango	Malipo anayotoa bwana harusi baada ya kuposa kwa lengo la kuzuia.
Ntalaka	talaka
Kigwia haki	Kudai mahari
Harusi	harusi (tendo la kuoa/kuolewa)
Walii	walii (mtu mwenye daraja ya juu)
Shehe	shehe (MchaMungu/kiongozi wa dini)
Wanja	wanja (rangi nyeusi hutumiwa na wanawake kupaka machoni)
Hina	hina (rangi nyekundu ya majani ya mhina)
Kuumeni	kuumeni (ukoo anaotoka mwanamume)
Kuukeni	kuukeni (upande wa ukoo wa mama)
Ushungi /utaji	Ushungi (kitambaa avaacho mwanamke kufunika kichwa).
Kitoka nyumba	Pesa anazotoa mume kumpa mkewe pindi atakapoongeza mke wa pili
Chavya siku	kutoa siku ya harusi
Nkyaro	kualika harusi.
Mbanjo/changi	zawadi
Kuingia ndani	Kufunga ndoa.
Kukungamwali	Kungwi
Tumbaku	pesa kidogo zitolewazo na bwana harusi kama shukrani kwa kukubaliwa kwake.
Tambuu	pesa anazotoa bwana harusi na kuwapa upande wa pili wazee wa bibi harusi na kugawa kama sadaka ya ulezi wao.
Phembe/chaukwe	Makabidhiano (pande mbili).
Mposhi/nshenga	Mshenga
Kiruruto	kigelegele
Kyuo/chuo	muda wa kukaa katika ndoa.
Shanga	utunda unaovaliwa na mwanamke (wa-) kiunoni
Ntoto	biharusi kukutwa bikra
Uili	uke wenza (wake wawili).
Bankwe/ mkwe	baba harusi.
Mankwe/mamamkwe	mama harusi
Vilini	urembo wa mwanamke anaovaa mwanzo wa mkono
Vipongoo	urembo wa mwanamke anaovaa kati ya mkono

Kidani	kidani (mwanamke anaovaa shingoni)
Mbanjo	sanduku
Nkele	sehemu ya kufanyia mazungumzo ya harusi

Msamiati wa masuala ya ndoa na harusi kwa ujumla ni mwingi. Hii ni shughuli moja wapo muhimu sana katika jamii na tamaduni za Kipemba. Data zinaonesha kuwa katika kuendeleza na kuhifadhi mila, desturi na tamaduni za wakazi wa Pemba hutumia msamiati tofauti ambayo huwasiliana baina ya mtu na mtu, kitongoji na kitongoji. Msamiati tofauti ya lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu kama vile mbanjo ambayo hujulikana kama changi, vilevile neno kama mposhi ambayo huchukuwa nafasi ya nshega ikiwa na maana ya kupeleka posa. Na neno Nkyaro lenye maana ya tendo la mama harusi kupita na kuwapa ndugu na majirani taarifa ya harusi. Kwa msamiati wa P^hembe Kipemba linachukuwa nafasi kama “Send off” la kiingereza lenye maana ya siku ambayo bibi harusi anasindikizwa na kukabidhiwa rasmi kwa ndugu wa mume. Hivyo maneno haya yanatengeneza msamiati na hayapatikani katika Kiswahili sanifu. Mbinu ya ushuhudiaji na mahojiano ndio iliyonisaidia mtafiti kutafiti msamiati wa lahaja ya Kipemba inavyoathiri mawasiliano fanisi katika miktadha ya harusi baina ya wazungumzaji wa lahaja hiyo na wale wa Kiswahili Sanifu.

Hata hivyo msamiati ya harusi mengi imebadilika hii inatokana na kuchanganyika kwa watu kutoka sehemu tofauti tofauti na maeneo ya mbali katika sherehe na kupelekea baadhi ya msamiati kuathirika na kutumika msamiati mpya bila ya wenyewe kutambua. Pia kuingilia kwa tamaduni na silka za tamaduni nyengine kwa kuolewa ama kuoia kutokana na hamahama za watu.\

4.3 Tofauti za Msamiati ya Lahaja ya Kipemba Inavyoathiri Mawasiliano

Fanisi katika Kiswahili sanifu

4.3.1 Msamiatu wa Msibani

Data zifuatazo zinaonesha msamiati wa msibani. Msiba ni tukio la maafa linalomfanya mtu kuwa na huzuni. Ni tukio la kufiwa, kupotelewa na mali tukio la maafa makubwa linalomfanya mtu ahuzunike sana. Msiba wa kifo ni tukio la mtu au kiumbe chochote chenye uhai kuaga dunia (kufariki). Na watu wengi wanaokuwa wanaathirika sana ni wale wakaribu mfano baba, mama, mtoto, bibi hata marafiki.

Kisanifu	Kipemba
Adi	Ndwele.
Agadunia	kufa /kufariki
Arubaini	arubaini
Ubani	ubani
Sadaka	sadaka
Powa	antutoka (kukata roho/ kufariki)
Uchimvi	uchuro
Kiunza	ubao
Kupamba	kafini maiti (kuvisha sanda)
Mava	makaburini
Tusi	jeneza
Muosaji	muoshaji
Vifiwa	vizikwa (mchango)
Hayati	marehemu
Kizuka	kizuka
Mwanamkiwa	yatima
Kuinua tanga	kutawanyika

Hivyo msamiati “mwanamkiwa” umekuwa ni yatima na vilevile kutawanyika ni kitendo cha wahusika au wafiwa kuondoka sehemu ya msibani baada ya siku ya tatu au zaidi tangu msiba utokee na neno kama hayati ni kuwa marehemu na kutumika kama mtu aliyefariki. Maneno haya yanaathiri Kiswahili sanifu na kuchangia mawasiliano yasiwefanisi kati ya wazungumzaji wa vijijini na mjini ambao hutumia

Kiswahili sanifu. Mbinu ya ushuhudiaji na mahojiano ndio iliyomsaidia mtafiti kupata taarifa za kutosha katika utafiti wake.

4.4 Kujadili Chimbuko Tofauti za msamiati wa Lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu

Lengo la tatu lilikuwa ni kujadili chimbuko l tofauti za msamiati wa lahaja ya kipemba katika lugha ya Kiswahili sanifu. Sambamba na watafitiwa walikuwa wakujibu swali kuu la tatu la utafiti huu lililokuwa likiuliza, kujadili chimbuko la tofauti za msamiati wa lahaja ya kipemba katika lugha ya Kiswahili Sanifu?

4.4.1 Sauti za Kipemba

Kila lugha ina sauti na utaratibu wake wa kuzipangilia na kuzitumia katika kuunda maneno (Massamba na wenzake-1999: 31 na 2004: 75) anaeleza kuwa sauti lugha ni sauti yeyote itumikayo katika mfumo wa lugha ya binaadamu. Sauti za kipemba kama katika lugha nyengine, zimegawika katika makundi mawili (2) ambayo ni konsonanti na irabu, (Mohamed 1986:2) anaeleza kuwa konsonanti ni fonimu ambazo zinapotamkwa, hewa itokayo mapafuni huzuiwa au kubanwa kwa namna fulani wakati inapopita mdomoni (mfano konsonanti ni sauti [p], [b], Irabu ni vipande sauti ambavyo katika kuvitamka kwake hewa hutoka mapafuni huwa haizuiliwi wala kubanwa popote wakati inapopita mdomoni. Mifano ya irabu ni [a], [e], [I], [o], [u].

4.4.2 Sifa za kimatamshi za konsonanti na viyeyusho ya lahaja ya Kipemba katika Kiswahili Sanifu

Kipemba kina vipasuo sighthuna venye mpumuo kwa kutumia sifa ya ziada ya

mpumuo yaani “h” tunakuwa na [ph] na[p] kama konsonanti mbili tofauti.

Kwa mujibu wa mtafiti data zinaonesha kuwa zipo jozi bainifu zifuatazo:-

/p ^h / na /p/	
/p ^h indi/	japo/ iwapo.
/pindi/	tambara la kanga.
/p ^h enga/	filimbi.
/penga/	toa makamasi.
/’p ^h au/	Mti utumikao kujengea nyumba ya miti.
/pau/	ni jina la mchezo wa karata.
/p ^h enyenye/	fununu
/penyuka/	kuondoka bila kuaga au kwa kujificha.
/p ^h ima/	kipimo cha urefu kwa kutanua mikono na kifua
/piji/	pingu ya kupandia mnazi
/t ^h / na /t/	
/t ^h ojo/	ni kitovu cha ndizi.
/tojo/	tono mfano wa maji.
/t ^h onge/	kima cha chakula kinachochotwa kiganjani mtu anapokula chakula
/tonge/	Hali ya kuroa wote chapachapa.
/tonga/	dawa ya tumbo.
/t ^h onga/	kiwango cha ukili unaosukwa kwa ajili ya mkeka.
/t ^h uwi/	mbegu ndogo ndogo zenye miba zitokanazo na majani ya porini zinazoganda kwenye nguo.
/tuwi/	maji meupe yatoakanayo na nazi iliyochujwa.
/c ^h / na /c/	
/chana/	kata/ pasua
/c ^h ana/	ni sehemu ya ndizi ambayo hutokana na mkungu wa ndizi
/c ^h hozi/	jamii ya ndege hasa huishi sehemu za shambani /chozi/maji anayotoka mtu katika macho yake hasa wakati wa furaha ama huzuni.
/c ^h epe/	Mtu aliyetenda mambo ambayo si kawaida kwa mtu mwengine kuyatenda.
/chepe/	Tambara, kipande cha nguo ambayo huwa haina thamani.
/K ^h / na /k/	
/k ^h ocho/	Panya,
/kocho/	Mchezo wa watoto wa kuchora jedwali na kutumia vigae au vijiwe kuchezea.
/k ^h oa/	Konokono.
/koa/	(ma--) udongo unaotoka baada ya kupiga kila jembe moja shambani.
/k ^h unga/	Siri.
/kunga/	Tunda chungu sana lenye ukubwa wa bilingani ambalo huliwa kama mboga.
k ^h efe/	Embe ndogo kali sana hutumika kuingia mchuzi
/k ^h ajak ^h aja/	Kiumbe mdogo mweupe, jamii ya kaa anayeishi kwenye vishimo ufukweni.

Kwa mujibu wa Kamusi ya Isimu na lugha (KSIL) (1990 :7)” Mpumuo ni pumzi kali inayojitokeza wakati baadhi ya vitamkwa vinapotamkwa.”Kiswahili Sanifu haitofautishi sauti zenye mpumuo na zile ambazo hazina mpumuo. Hata hivyo watu wa pwani (Mwambao) hutumia katika utamkaji wa vitamkwa p, k, t, na c, vinapotamkwa katika baadhi ya maneno, hujitokeza wazi venye mpumuo na visivyo na mpumuo. (Vitamkwa visivyo na mpumuo)

/k/ na /g/	
/koba/	Mkoba mkubwa
/goba/	Gome la mnazi ambalo hutumika kukolezea moto.
/kina/	kuhangaika kwa kufanya kazi nyingi
/gina/	Ingia hali, nenepa
/s/ na /z/	
/sizima/	kukandika nyumba kwa kutumia udongo laini.
/zizima/	kuwa wa baridi
/soga/	piga mazungumzo mfululizo yasiyokuwa na umuhimu.
/zoga/	Gaagaa chini au kitandani.
/singa/	Sugua mwili kwa kutumia unga wa karafuu.
/zinga/	Tafuta.
/sia/	Mwaga mpunga kwenye shamba iliyokwisha limwa ili utoe miche.
/zia/	Kitendo cha kumnyanyasa mtu hasa mtoto mdogo.
/t/ na /d/	
/tuna/	kuwa na hasira na kutotongoa chochote
/duna/	kuonja nafaka kama imekauka au laa.
/tomo/	tundu kubwa.
/domo/	Kusema ovyo ovyo kuropoka.
/tumba/	Mkusanyiko wa wadudu kama siafu
/dumba/	Kutoa siri (kusema maneno ambayo hutakiwi kuyasema).
/chere /	Hali ya mtu kujitoa akili.
/shere/	Kumfanya mtu utani.
/chore/	jamii ya ndege anaetoa sauti inayoendana na jina lake.
/shore/	Mkato wa nywele kuleta mbele
/chabu/	Mtu aliyezeeka.
/shabu/	Dawa ama chumvi inayotiwa kwenye mashimo ya maji ili yasafike.
	Pia lahaja ya kipemba ina konsonanti za mpumuo.
/P ^h /, /K ^h /, /T ^h / na /a ^h /.	
	Sauti hizi hukinzana kimatamshi na sauti kama hizi zisizokuwa na mpumuo

Mfano:

/p ^h apa/	Samaki anayeishi baharini.
/papa/	Kiongozi katika ukiristo.
/ta ^h nga /	Mahali au sehemu ambayo watu huishi

/tanga/	Guo jeupe linalofungwa kwenye jahazi na kuonesha muelekeo.
/c ^h epe/	Mtu anayefanya utani.
/chepe/	Tambara.
/t ^h utu /	Ngoma mvumo wake.
/tutu/	Uvimbe utokanao na kungatwa na mdudu.
/p ^h aa /	Aina ya mnyama wa porini.
/paa/	Sehemu ya juu ya nyumba.
/t ^h aa/	Aina ya samaki.
/taa/	Kifaa cha kutoa mwanga.
/k ^h umbi/	Ni sehemu wanazokaa watu kwa mazungumzo.
/kumbi/	Ni ganda la nazi na hutumika kwa kuwashia moto au kupambilia chakula.

Matumizi ya mpumuo ambazo ni sauti za glota hutamkiwa katika tundu lililoko kweye kongomeo, ndio sababu sauti hizi pia hujulikana kuwa ni sauti za kongomeo.

Data zinaendelea kuonesha kuwa sauti za mpumuo kwa kawaida glota huwa wazi kama katika kutoa sauti si ghuna, lakini husogea kuelekea kwenye mbano wa kongomeo, mijongeo ya kufunga husababisha sauti yenye hewa itolewayo kwa nguvu.

4.4.3 Sauti za Glota

Sauti za glota ni sauti ambazo kwa namna hii hutokea wakati nyuzi sauti zinapokutanishwa kwa muda mfupi. Sauti hizi katika lugha ni chache mno. Besha (1994) .Angalia mifano ifuatayo.

Jedwali Na. 4.1: Linaelezea Kipengele cha Glota

Kipemba	Kiswahili sanifu	Maana
fukut ^h a	Fukuta	washa kama kidonda kinapotiwa dawa
tat ^h a	Tata	Ingia mafundo
t ^h asi	Tasi	Mafuta yanayotumika kusugulia mshipi au kamba ili kuifanya imara
Ut ^h u	Utu	Hali ya kuwa na tabia zinazolingana na hadhi ya mtu
upup ^h u	Upupu	Namna ya mmea unao zaa maharage mwitu na kufunikwa na nywelenywele ndogondogo ambazo zikipukutikia mwilini huwasha sana
Uk ^h ata	Ukata	Hali ya kuwa maskini

Chanzo: Uwandani 2016

Data zinaonyesha kuwa sauti za glota (zenye mpumuo) katika lahaja ya Kipemba huathiri katika Kiswahili sanifu kwani baadhi ya maneno katika lahaja ya Kipemba hutumia sauti zenye mpumuo katika matamshi yake. Kutokana na mifano iliyopo hapo juu tunaona kwamba Mtafiti alipata data ya matumizi ya mpumuo kwa kutumia mbinu alizozieleza kwenye sehemu ya tatu kuwa ni mbinu ya ushuhudiaji na mbinu ya mahojiano pale alipoweza kuwahoji watu tofautitofauti na kupata kuwasikia maneno yao jinsi wanavyotamka na kuweza kugundua kuwa kuna matumizi ya mpumuo. Hivyo anaenda sambamba na maneno ya kindija (2012:63) kuwa katika Kiswahili Sanifu, katika baadhi ya lahaja ya Kiswahili na baadhi ya lugha nyingine za dunia mpumuo huweza kutumika kubainisha maneno tofauti, mathalani waswahili wa mwambao, hususani wale wanaozungumza lahaja ya kipemba, huweza kuutumia mpumuo hafifu kutofautisha maana za maneno. Chanzo: Makusanyo ya mtafiti toka kwa walengwa 2016.

4.4.4 Ulainishaji (Ukakaishaji wa Sauti)

Massamba (2011) ameeleza kuwa katika Kiswahili sanifu kunakuwa na mchakato wa ziada unaofanyika mpaka kupata cha badala ya ky .Mchakato huo unaitwa ulainishaji, ambapo matamshi ya ‘ky’ hulainishwa na kupata ‘ch’

Ukakaishaji ni utamkaji wa sauti ambao sehemu ya mbele ya ulimi husukumwa nyuma kuelekea kwenye kaakaa. Massamba (2004). Hivyo basi ukakaishaji hufanya sauti isiyo ya kaakaa gumu kutamkwa kwa kaakaa gumu na kuonekana tofauti wa utamkwaji baina ya lahaja ya kipemba na Kiswahili sanifu. Mfano katika jedwali:-

Jedwali Na 4.2: Linaloonyesha Ukakaishaji Wa Sauti

Kipemba	Kiswahili sanifu	Maana
Kyuo	Chuo	Asasi /ndoa
Kyangu	Changu	Kimilikishi nafsi
Kyura	Chura	Mnyama mdogo mwenye ngozi laini asiye na mkia
Kyombo	Chombo	Kitu chochote cha kufanyia kazi

Chanzo: Makusanyo ya mtafiti toka kwa walengwa 2016

Katika mifano hiyo hapo juu tunaona kuwa lahaja ya kipemba ina matamshi ya ‘ky’ katika kutamka lakini ukija mjini katika Kiswahili sanifu hulainishwa na kuweza kupata ‘ch’. Mtafiti aligumdua hayo baada ya kutumia mbinu ya ushuhudiaji pamoja na mbinu ya mahojiano pale alipoweza kuwahoji watafitiwa katika maeneo tofauti.

Uchambuzi wa data unaendelea kuonesha kuwa ukakaishaji wa sauti za Kipemba nao unaonesha tofauti za msamiati kati ya Kiswahili Sanifu na lahaja ya Kipemba, kwani lahaja ya Kipemba hutumia” ky” katika matamshi yake badala ya “ch” mfano kyura ikiwa ni chura, kyuo Kiswahili sanifu ni chuo.

Kutokana na data hii sauti zote hizo hazikusanifishwa katika Kiswahili sanifu na kufanya zisijitokeze katika matamshi, lakini katika lahaja ya kipemba sauti hizi huzungumzwa na kubainisha maneno kifonimu.

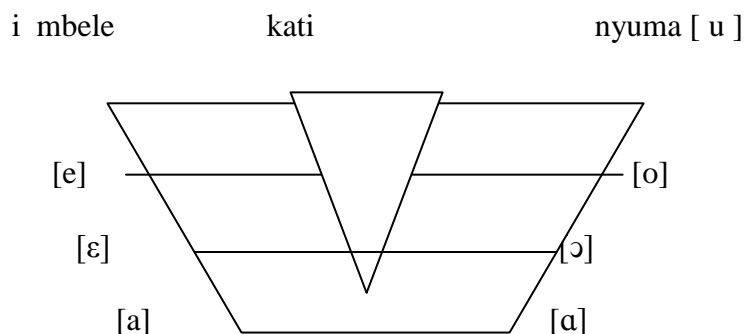
4.4.5 Tofauti za Sauti Katika Msamiati

Katika Kipemba hakuna sauti zinazotumika katika Kiswahili Sanifu ambazo zina Asili ya Kiarabu. Sauti hizo ni g, h /Y/, dh /ð/, kh /x/, th /θ/, katika Kipemba sauti hizi hazijitokezi hata katika maneno yaliyokopwa yenye sauti hizo. Badala yake

hutumia sauti za asili ya lugha kuchukua nafasi yake, mfano maneno kama vile ghali hutamkwa hali, ghala hutamkwa hala; ghafla hutamkwa hafula, na maneno kama vile dhambi hutamkwa zambi; dharau hutamkwa zarau; dhara hutamkwa zara. Hata hivyo maneno kama Khamisi, khalidi, alkhamis, hutamkwa Hamisi; Halidi; alihamisi. Vilevile sauti /S/ hutumika katika maneno kama themanini; thelathini na kutamkwa samanini, salasini. Hivyo tunaweza kusema kuwa lahaja hii pamoja na kutumia maneno yaliyokopwa kutoka katika lugha ya kiarabu haijaathiriwa na sauti za lugha hiyo. Hali hii inathibitishwa na Stigand (keshatajwa) kuwa lahaja hii inaonekana kuwa na ubantu zaidi kuliko uarabu ikilinganishwa na Kiunguja mjini ambacho ni kisanifu. Matumizi ya sauti hizi, huifanya lahaja hiyo kuwa na upekee na kuonesha tofauti za msamiati ambayo haizungumzwi katika Kiswahili Sanifu.

4.4.6 Irabu za Lahaja ya Kipemba

Irabu katika lahaja ya kipemba ziko zilezile tulizozizoea kama tunavyoona katika jedwali hapa chini:-

Kielelezo Na 4.1: Chati ya Irabu Za Lahaja ya Kipemba

Irabu wenyewe ni [a], [æ], [ə], [ɛ], [i], [o], [u]

Mchoro huu huonesha kuwa irabu[i] hutamkwa mbele ya chemba ya kinywa ulimi ukiwa umeinuliwa juu na hivyo irabu hii inasifa ya mbele juu irabu ε, hutamkwa mbele ya chemba ya kinywa ulimi ukiwa katikati na hivyo hubainishwa kwa sifa ya mbele kati.Irabu nyengine ni a, ambayo hutamkwa chini ya chemba ya kinywa hivyo huwa na sifa ya chini.Irabu[ɔ], hutamkiwa nyuma kati ulimi ukiwa katika ulalo wa kati na hivyo ina sifa ya nyuma kati.Irabu[u] , hutamkwa nyuma juu, ulimi ukiwa imeinuliwa juu kwa kiasi na hivyo kuwa na sifa ya nyuma juu.

Aidha, Irabu katika lahaja ya kipemba zinaweza kuwa finye au wazi.Irabu finye zimeelezwa kuwa ni irabu ambazo zinatamkwa kwa kuweka upenyu mfinyu katika kinywa na ulimi ukiwa umeinuliwa ama kwa mbele au kwa nyuma (TUKI wameshatajwa) na irabu wazi ni zile ambazo zikitamkwa ulimi unakuwa chini katika kinywa na midomo kuwa wazi. Irabu hizo zinajitokeza katika Kipemba kama zinavyoonekana katika jozi bainifu,

Mifano ya jozi bainifu kuthibitisha irabu hizo:-

/a/ na /u/	
/dasa/	gusa kitu
/dusa/	kula nyumbani kwa mtu pasi na mualiko hasa hutendwa na mtoto mdogo.
/danda/	pendeza kuvaa vizuri.
/dunda/	kitendo cha kupigapiga chini kitu.
/dunda/	kutembea kwa maringo basi na wasiwasi wowote ule.
/duru/	kutupa macho huku na kule kama unatafuta kitu.
/e/na/i/	
/chere/	mtu kujifanya hana akili.
/chiri/	ma-} yai ya samaki kambare.
/wenyu/	ugonjwa wa tumbo unaomfanya mtu kutokuwa na damu na uvimbe tumboni.
/winyu/	hali ya kua na giza fulani ikiwa ni dalili ya kunyesha mvua.
/peku/	ungo mbovu.
/peku/	kutembea Kwa kutovaa viatu.
/piku/	kumpita mtu katika masomo, michezo, n.kiu

/ɛ/ Na /e/

/Chege/

kigogo cha mgomba ambacho huwa na tabaka ambayo huanikwa na kufanywa kamba za kufungia vitu hasa tumbaku

/ukewe/

mdudu jamii ya chura ambaye hurukaruka kwa nguvu

/ɛ/ na /i/

/jembe /

zana ya kulimia.

/jimbi/

jamii ya viazi, gimbi (majimbi)

/ɔ/ na /u/

/gowe/

kupigana na mtu Kwa nguvu.

4.4.7 Michakato Isousilimisho

Katika mchakato isousilimisho, tunaangalia kipengele cha udondoshaji mwisho na udondoshaji kati ambayo michakato hii huonekana kuathiri kwa sauti ama zilizojirani au zilizombali. Massamba (2011).

4.4.7.1 Udondoshaji Mwisho wa Irabu

Data zinaonyesha kuwa maneno mengi ya lugha ya Kiswahili yanayoishia na irabu [u] na machache yanayoishia irabu[i], hasa yale yenye asili ya kiarabu hutamkwa pasi na irabu hizo kusikika, au irabu hizo zinaweza kusikika iwapo maneno yanayohusika yatatamkwa taratibu kisilabi.

Jedwali Na 4.3: Linaonesha Udondoshaji Mwisho

Lahaja ya kipemba	Kiswahili sanifu
Mwalim	Mwalim <u>u</u>
Salim	Salim <u>u</u>
Vipongo	Vipongo <u>o</u>
Jarib	Jarib <u>u</u>
Hayat	Hayat <u>i</u>
Marehem	Marehem <u>u</u>
Mtaalam	Mtaalam <u>u</u>
Salaam	Salam <u>u</u>

Chanzo: Mtafiti 2016

Katika mifano hiyo tunabaini kuwa tofauti za msamiati katika muktadha mbalimbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu baadhi yao huwa na udondoshaji mwisho wa irabu lakini ukiangalia katika Kiswahili Sanifu msamiati hiyo huwa irabu haidondoshwi. Mtafiti aligundua hayo baada ya kutumia mbinu ya utafiti ya ushuhudiaji baada ya kushuhudia watafiti katika mazungumzo yao katika harakati za jamii. Kimofolojia tunazoweza kutoa kueleza katika udondoshaji huu, hii hutokea tu kutokana na mzungumzaji mwenyewe alivyo, ama kijiografia.

4.4.7.2 Udondoshaji kati wa Irabu

Data zinaendele kuonesha baadhi ya sauti za kati hudondoshwa wakati wa mazungumzo ambao hutokana na kimofolojia (au kifonetiki) na hakuna sababu za kimofolojia tunazoweza kutoa kueleza katika udondoshaji huu, hii hutokea tu kutokana na mzungumzaji mwenyewe alivyo ama kijiografia.

Jedwali Na. 4.4: Udondoshaji Kati wa Irabu

Kipemba	Kisanifu	Maana
Mwamkiwa	Mwanamkiwa	Yatima
Nekua	Nilikua	Kitendo kinachoonesha muda wa jambo.
Mwandani	Mwanandani	Sehemu wazi ndani ya kaburi inayochimbwa makusudi ili kulazwa maiti.
Nadira	Nadra	Hali ya kutopatikana mara kwa mara au kwa urahisi.

Mtafiti aliweza kugundua haya baada ya kutumia mbinu ya ushuhudiaji na mbinu ya mahojiano, pale alipoweza kuwahoji watafitiwa uwandani. Data zinaonesha kwamba udondoshaji huu unaathiri Kiswahili Sanifu wakati wa mazungumzo kwani jamii inayoishi katika maeneo ya vijijini hudondosha herufi kuliko wanaoishi mjini, haya hupelekea mawasiliano kutokua fanisi.

4.4.8 Sauti za Viyeyusho

Kama tulivyokwishaeleza hapo awali kwamba kawaida sauti za lugha zote za binaadamu hugawika katika sehemu kuu mbili, ambazo ni irabu na konsonanti.

Data zinaonyesha kuwa sauti irabu kwa kawaida huwa na sifa ya sauti ambazo hutolewa kwa mrindimo wa nyuzi sauti, pia sauti hizi zinapotamkwa midomo ya mtamkaji ama huvinywa au hutandazwa na kumalizia kwa utamkaji wa sauti hizi hutegemea mkao wa ulimi katika chemba ya kinywa.

4.4.8.1 Nusu-Irabu (W, Y)

Viyeyusho hizi ni sauti ambazo ziko katikati ya irabu na konsonanti na mara nyingi huitwa nusu-irabu, wakati zinapotolewa kuna uzuiaji mdogo sana na mkondohewa na zikitokea katika neno hufunguliwa na kufuatwa na irabu .

Jedwali Na. 4.5: Nusu Irabu

Kipemba	Kiswahili sanifu	Maana
Tambuwa	Tambua	Kujua kitu
Kuavya siku	Kutoa siku	Kutoa siku
Kubaua	Kukojoa	Kwenda haja ndogo
Juwa kuzama	Jua kuzama	Kufikia jioni

Chanzo: Uwandani, (2016)

Data zinaendelea kuonesha kuwa viyeyusho vya Kipemba vinaathiri Kiswahili Sanifu kwani wazungumzaji wa lahaja ya Kipemba katika mazungumzo yao hutumia viyeyuso nusu-irabu mfano neno juwa wakati katika Kiswahili ni jua na neno tambuwa kwa niaba ya tambua.

4.5 Tofauti ya Msamiati

Data zinaonyesha kuwa wazungumzaji wa mjini huwa tofauti na wazungumzaji wa vijijini na kuchangia kutokea kwa tofauti ya usemaji katika mazungumzo nakusababisha kubadilisha maana ya maneno yaliyokusudiwa kama jadweli linavyonesha hapo chini.

Jadweli Na. 4.6: Tofauti ya Msamiati

Kipemba	Kiswahili sanifu	Maana
Kaniushie	Kaniondolee	Kuondoa sehemu moja na nyingine
Kumwagazia	Kuachilia	Kumuachilia ngombe machungani
Kidaka	Tabia mbaya	Mtu asije natabia nzuri

Chanzo: Makusanyo ya mtafiti toka kwa walengwa 2016

Hata hivyo data zinaonyesha kwamba kuna sababu tofauti ambazo zinaonyesha chimbuko la tofauti za msamiati ya lahaja ya Kipemba katika lugha ya Kiswahili sanifu. Watafiti walieleza sababu hizo na kuzifafanua kama zifuatazo, waliangalia katika hali mbili, hali ya kijamii (ambayo ni ndoa, dini, na hamahama za watu katika jamii) na hali ya kiuchumi.

Maganga, 1997 akiwanuukuu Taylor na F. Johnson “Anasema kutokana na kuoana kwao na wenyeji, wageni hawa wakaichukua lugha ya hapo walipofikia, wakaikuza kwa maneno kadhaa na sentensi kadhaa kutoka kwa lugha zao za asili, yaani Kiarabu, Kiajemi na Kihindi hususan katika masuala ya biashara, ubaharia, vyombo vya kazi zao na nguo.

4.3 Sababu za Kiuchumi (Biashara)

Data zinaendelea kuonesha kuwa msamiati hutofautiana kutokana na shughuli kuu za

kiuchumi. Hivyo basi jamii inayokaa na kuhamia karibu na vyanzo vya maji (bahari na ziwa) aghlabu hujishughulisha na uvuvi wakati jamii inayokaa mbali na vyanzo ya maji hujishughulisha na kazi kama vile kilimo, uhunzi, ufugaji na uwindaji ambapo shughuli zote hizi huathiri lugha inayozungumzwa na wazungumzaji kwani huzalishwa msamiati yanayoendana na mazingira yanayohusika. Kwa mfano jamii inayojishughulisha na kilimo wanatofautiana kimsamiati na jamii inayojishughulisha na uvuvi kwa baadhi ya msamiati.

Hivyo basi, tunaweza kusema kwamba kutokana na shughuli za kiuchumi katika jamii, jamii moja hutofautiana na jamii nyengine katika sauti na matamshi ya msamiati, msamiati hii ndio inayopelekea athari ya lugha katika Kiswahili sanifu.

Jedwali Na.4. 7: Sababu za Kiuchumi

Lahaja ya Kipemba	Kiswahili sanifu	Maana
Chuuza	Uza	Badilisha kitu kwa fedha au kitu.
Mushtiri	Mteja	Mtu anayekwenda kupata huduma au bidhaa mahali Fulani kama vile dukani, sokoni.
Nnadi(Nadia)	Mnadi	Mtu anayetangaza bei na kuuza vitu wakati wa mnada.
Ntaji	Mtaji	Mali inayotumika kuanzishia au kupanulia biashara.

Chanzo: Uwandani 2016

4.4 Kuhamahama Kutoka Sehemu Moja Hadi Sehemu Nyingine (Kwenda Agoni)

Wapemba wanatabia ya kuhama kutoka sehemu moja na kwenda sehemu nyengine kwa lengo la kutafuta njia tofauti za kujikwamua na maisha. Sehemu nyingi za mwambao wa Afrika mashariki pamoja na bara la asia, Ulaya zote hizo utakuta

wapemba wamekithiri, na kupelekea sehemu hizo kuacha athari ya msamiati kwa tabia ya kuingia na kutoka.

Jedwali Na:4.8: Msamiati Inayozungumzwa Kutokana na Mtawanyiko wa Watu

Lahaja ya Kipemba	Kiswahili Sanifu	Maana
Nyambo	Chambo	Kitu aghlabu mdudu,mnyama n.k kinachowekwa kwenye ndoana au mtego ili samaki wakile na wanaswe
Pwaza	Chemsha	Weka motoni kitu cha majimaji mpaka kipate moto sana
Shaza	Chaza	Kidudu cha baharini kikaacho katika kijumba mfano wa kombe.
Dumwikia	Tumbukia	Angukia kwenye shimo au maji

Chanzo: makusanyo ya mtafiti toka kwa walengwa 2016

Data zinaonyesha kuwa hamahama inapelekea kuathiri lugha kwa vile Wapemba wanatabia hiyo ya kuhamahama mfano neno pwaza likiwa na maana ya chemsha kwa Kiswahili sanifu. Mbinu ya mahojiano na dodoso ndio iliyomfanya mtafiti kupata data za kutosha.

4.5 Maingiliano ya Kindoa

Kuingiliana kindoa kwa kuoana kutoka jamii moja hadi jamii nyengine ni miongoni mwa sababu au chanzo cha lahaja kuathirika ,kwani Mpemba anapohamia sehemu nyengine na kuishi huko kwa muda huo na kupata watoto ,hivyo katika mawasiliano, au mazungumzo hayo huchanganya maneno kutoka lahaja moja hadi lahaja nyengine pamoja na vizazi vilivyozaliwa na kupelekea lugha kuathirika. Vijana wengi wanasema kua kizazi kimpya kinapelekea kubadilisha msamiati na kupelekea kutopatikana kwa mawasiliano fanisi.

Jedwali Na. 4.9: Maingiliano ya Kindoa

Lahaja ya Kipemba	Kiswahili Sanifu	Maana
Huba	Mapenzi	Mtu anayependwa sana na watu /mtu.
Mbanjo/shangi	Zawadi	Kitu atunukiwacho mtu kuwa ni ishara ya mapenzi, wema au utendaji mzuri wa shughuli
Mposhi	Mshenga	Mtu anayetumwa na upande wa mchumba wa kiume kupeleka posa kwa upande wa mwanamke.
Mwari	Mwari	Bwana /bibi harusi wakati wa fungate

Chanzo: Makusanyo ya mtafiti toka kwa walengwa 2016

Data zinaonesha kwamba lahaja ya Kipemba katika kipengele cha ndoa msamiati mengi imeathirika kwa tendo la wanandoa kushirikiana na watu tofauti katika sherehe na kupelekea baadhi ya maneno kubadilika kutoka katika lahaja ya asili na kuingia katika Kiswahili sanifu. Mfano neno mbanjo/shangi limeathirika na kutumika zawadi na msamiati wa mposhi kuwa mshenga kwa maeneo ya mjini na baadhi ya vijiji. Mbinu ya mahojiano na hojaji ndio iliyomsaidia mtafiti kupata data za kutosha, kwani wazee na watu wazima waliweza kueleza na kutoa tofauti za msamiati wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu.

4.6 Kipengele cha dini. (Mahubiri)

Wapemba zamani wakifuata mambo ya mila na desturi lakini hivi sasa, wameshastaarabika na kufuata dini zaidi kuliko mila zao hasa upande wa vijana na watoto, wazee ndio utakuta bado wana mambo ya kimila na desturi kwa mfano huwezi kutembea na mtoto mchanga baada ya kuadhiniwa adhana ya magharibi, au kutembea na ujusi kipindi cha usiku, Mambo ya hitma baadhi ya maeneo bado wanapinga hitma na wengine wanasisitiza hitma kusomewa kwa maiti, kutokana kusoma sana dini ya kiislamu kunasababisha baadhi ya watu kuhimiza kusalia maiti

kwa wanawake wakati zamani ilikuwa haipo. Pia kutumia lugha ya kiarabu katika mambo ya kidini kama kuowa ama kuolewa na kuzikwa.

Jedwali Na.4.10: Kipengele cha Dini

Lahaja ya Kipemba	Kiswahili Sanifu	Maana
Ukumbusho	Ukumbusho	Kitu kinacholeta fikira ya jambo lililotokea au lililopita
Amali	Matendo	Matendo
Nia	Dhamira	Kusudio

Chanzo: Makusanyo ya mtafiti toka kwa walengwa 2016

Data zinaendelea kuonesha kwamba katika kipengele cha dini lahaja ya Kipemba imekiathiri Kiswahili sanifu kwani baadhi ya msamiati hutumiwa na jamii kwa lengo la kufundishana amali njema, mfano amali ya mja ikiwa na maana ya kuwa ni matendo ya mja, au nia katika Kiswahili sanifu linatumika dhamira, hivyo msamiati mingi imeathirika katika matumizi ndani ya Kiswahili sanifu. Mtafiti aliweza kutumia mbinu ya hojaji na mbinu ya ushuhudiaji katika kukusanyia data zake kwani vijana na wazee waliweza kutoa msamiati tofauti katika kufikia malengo ya utafiti.

4.7 Utamaduni

Utamaduni wa kipemba umebadilika sana ,hii inatokana na mabadiliko na maendeleo ya jamii kwa ujumla ,kwani ili waweze kuendana na maisha duniani ni lazima ubadilike ili iende sambamba na matakwa ya dunia. Dunia imekuwa kama kijiji hivyo watu wa jamii ya kipemba hawana budi kubadilika katika tamaduni zao ,mfano kukaa kizingitini kwa (mama) mjamzito ,ni kosa kwa kipemba kwani wanaamini kwamba mtoto wakati wa kuzaliwa hukwama na kubakia mlangoni, hivyo ni hatari.

Katika mambo ya harusi, harusi akipigiwa msondo kwa kusingwa chumbani, lakini hivi sasa utakuta rusha roho tu, kupewa sasambu katika muda wa makabidhiano na kwa mke ule uke wake kuonekana, la hivyo mambo mengi yamebadilika hasa maeneo ya mjini utamaduni huo umepitwa na wakati na zimebaki sehemu ndogo tu za ndani ya kisiwa cha Pemba ndio wanashughulikia hayo ikifuatia na kipengele cha ngoma kama msewe, msondo ama mchezo wa ng'ombe.

Jadwali Na: 4.11: Msamiati wa Utamaduni

Lahaja ya Kipemba	Kiswahili Sanifu	Maana
Kiruruto	Kigelegele	Sauti ya shangwe na furaha inayotolewa katika harusi.
Nke	Mke	Mwanamke aliyeolewa
Shanga	Utunda	Ushanga unaovyaliwa na mwanamke kiunoni.

Chanzo: Makusanyo ya mtafiti toka kwa walengwa 2016

Data zinaonyesha kwamba kuna tofauti za msamiati ya lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu kwani baadhi ya maneno katika lahaja hiyo hutamkwa tofauti mfano neno kiruruto likiwa na maana ya kigelegele katika Kiswahili sanifu, na utunda kuwa ni ushanga inahitaji kupata muelewa ili aweze kujua amezungumza nini na amekusudia nini. Mtafiti alitumia mbinu ya hojaji na mbinu ya ushuhudiaji katika kukusanya data zake, wazee, vijana na watu wazima waliweza kutoa na kueleza msamiati tofauti inayohusiana na kipengele cha ndoa.

4.8 Kipengele cha Lafudhi

Mtafiti ameeleza kuwa lafudhi ni matamshi ya msemaji wa lugha fulani ambayo yanatokana na athari za kimazingira. Mazingira hayo yanaweza kuwa eneo atokalo

mtu, mahali alikosomea, kiwango cha elimu n.k. Hivyo basi kutokana na jinsi mzungumzaji anavyoimudu sauti yake katika kutamka maneno ya Kiswahili tunaweza kujua au kukisia mahali atokako ama hadhi yake hii inatokana na mazingira ya kijiografia, lugha mama ama elimu aliyonayo na kazi afanyayo katika jamii.

Kwa hivyo tunapata kuona tofauti za msamiati ya lahaja ya kipemba inaathiri mawasiliano fanisi baina ya wazungumzaji wa lahaja hiyo na wale wakiswahili sanifu kutokana na kipengele cha lafudhi maeneo ya vijijini kama kojani, kangagani, micheweni, maziwa ya ng'ombe, wingwi na wale wa mjini Wete. Kama ilivyojidhihirisha katika mbinu ya ushuhudiaji, pale mtafiti aliposhuhudia mazungumzo kwa jamii hizo. Angalia mfano katika jedwali hapo chini.

Jedwali Na 4.12: Kipengele cha Lafudhi

Kipemba	Kiswahili sanifu	Maana
Adi	Ndwele	Ugonjwa wa aina yoyote umpatao binaadamu
Kanpowa	kifo/kukata roho	Tendo la kufikia mwisho wa uhai.
Kiruruto	Kigelegele	Sauti ya shangwe na furaha.
Ukoo	Ukoo	Kikundi cha watu wanaotokana na nasaba moja
Wigo	Ukigo	Ua unaozunguka boma.
Wivi	Mwizi	Mkupuzi
Babazi	Bughudha	Maneno au vitendo vyenye kuudhi au kuchukiza
Wage	Wawa	Unga unga unaowasha kwenye ngozi.

Chanzo: Mtafiti 2016

Kutokana na mifano hiyo tunaona kwamba kuna tofauti ya lafudhi baina ya wazungumzaji wa vijijini ambao huzungumza lahaja ya kipemba na wale wa mjini ambao huzungumza Kiswahili Sanifu. Mbinu ya ushuhudiaji na mbinu ya mahojiano ndio aliyoitumia mtafiti katika kukusanyia data na kuweza kupata data za kutosha

kwa kuwahoji wazawa ambao ni vijana, wazee na watuwazima ili kufikia kalengo yake ya utafiti.

4.9 Hitimisho la Sura

Sura hii ya nne kwa ujumla imehamisha na kuonesha msamiati husika ya nyanja mbali mbali katika lahaja ya Kipemba ndani ya Kiswahili sanifu katika kuwakilisha dhana tofauti kama vile msibani na harusini. Pia imeangalia sifa za kiisimu za Kipemba kwa kuangalia kipengele cha Irabu na Konsonanti na kuonesha mifano tofauti ya jozi bainifu katika Kipemba. Pia kueleza msamiati wa lahaja ya Kipemba inavyoathiri mawasiliano fanisi katika miktadha ya harusi baina ya wazungumzaji wa lahaja hiyo na wale wa Kiswahili Sanifu. Na kujadili chimbuko la tofauti za msamiati wa lahaja ya Kipemba katika lugha ya Kiswahili Sanifu. Kwa kuangalia kipengele cha matamshi, udondoshaji kati na mwisho wa Irabu, ukakaishaji wa sauti na kipengele cha nusu irabu, na mpumuo,

SURA YA TANO

5.0 MUHTASARI, HITIMISHO NA MAPENDEKEZO

5.1 Utangulizi

Sura hii inazungumzia juu ya muhtasari wa utafiti, ambao unafafanua juu ya masuala yote yaliojitokeza katika tasnifu nzima, hitimisho na mapendekezo yaliofanywa na mtafiti katika utafiti huu.

5.2 Muhtasari wa Utafiti

Utafiti huu ulikuwa na lengo la kuchunguza tofauti za lahaja ya kipemba katika lugha ya Kiswahili Sanifu na jinsi athari hizo zinavyosababisha ama kuwepo au kutokuwepo mawasiliano fanisi baina ya wasemaji wa lugha ya Kiswahili. Malengo mahsusi yalikuwa kuelezea msamiati ya lahaja ya kipemba inavyoathiri mawasiliano fanisi katika miktadha ya harusi baina ya wazungumzaji wa lahaja hiyo na wale wa Kiswahili Sanifu, kufafanua msamiati wa lahaja ya Kipemba inavyoathiri mawasiliano fanisi katika miktadha ya majonzi baina ya wazungumzaji wa lahaja hiyo na wale wa Kiswahili sanifu, na kujadili chimbuko la tofauti za msamiati ya lahaja ya Kipemba katika lugha ya Kiswahili sanifu. Utafiti umefanyika katika wilaya mbili ndani ya vijiji na mjini katika kisiwa cha Pemba na kuangalia jinsia zote mbili kike na kiume. Tasnifu hii imegawika katika sura kuu tano kama ifuatavyo:

Sura ya kwanza imechambua na kuonyesha usuli wa tatizo, tatizo la utafiti. Vile vile imeonyesha lengo kuu, malengo mahsusi, maswali ya utafiti pamoja na umuhimu wa utafiti, matatizo yaliojitokeza katika kipindi cha kukusanya data na mipaka ya utafiti.

Sura ya pili, imeanza na historia fupi ya kisiwa cha Pemba ~~k~~isha imeonyesha kazi tangulizi kama vitabu, makala, mitandao kuhusiana na wataalamu mbalimbali yanayolingana na mada ya utafiti. Pia mkabala wa kinadharia umeweka na kuainishwa kwa mtafiti na kumuongoza kwa lengo maalumu ili kuweza kufikia malengo yaliokusudiwa na mtafiti. Mkabala wa isimu fafanuzi ulioasisiwa na Panin mnamo karne ya nne kabla ya Kristo.

Sura ya tatu inahusu mbinu na njia za utafiti. Sura hii imeanza kwa utangulizi mfupi na baadae ikafafanua njia na mbinu mbalimbali zilizotumika kukusanyia data za utafiti. Njia hizo ni njia za hojaji, mazungumzo, maktabani, mahojiano. Pia imezungumzia eneo la utafiti na kupambanua uteuzi wa watafitiwa pamoja na mbinu za kuchambua na kuchanganua data zilizotumika katika kufikia lengo kuu la utafiti huu na kutoa muhtasari wa sura.

Sura ya nne inahusu matokeo ya utafiti ambao katika sura hii inahusu uchambuzi wa data, utangulizi wa jumla unaohusu uchambuzi huo, baadae kuonyesha data zilizokusanywa, uchambuzi wake na matokeo ya utafiti huu pamoja na malengo maalumu na kuonyesha jinsi yali vyoweza kufikiwa.

Sura ya tano inahusu muhtasari, hitimisho (matokeo) na mapendekezo ya utafiti. Sura hii imeshughulikia vipengele vitatu muhimu. Navyo ni kipengele cha muhtasari wa utafiti mzima pamoja na matokeo yake. Kipengele cha pili ni hitimisho la utafiti huu na kumalizia mapendekezo ya utafiti

5.3 Matokeo ya utafiti

Utafiti umeshughulikia masuala muhimu kuhusiana na “Tofauti za msamiati katika muktadha mbali mbali wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu.” Kwa mujibu wa malengo ya utafiti, na maswali ya utafiti yanayohusiana na utafiti huu na matokeo yaliyowasilishwa hapa, mtafiti amefikia kutoa hitimisho kama ifuatavyo:-

Lengo la kwanza la utafiti huu lilikuwa kutathini jinsi msamiati ya lahaja ya Kipemba inavyoathiri mawasiliano fanisi katika muktadha ya harusi baina ya wazungumzaji wa lahaja hiyo na wale Kiswahili Sanifu.

Matokeo ya utafiti yamedhihirisha kuwa mitindo ya harusi imebadilika sana kutokana na wakati wa sayansi na teknolojia, kupelekea dunia kua kijiji kimoja na mambo mapya kila siku huzuka kama vile nguo za harusi, mapambo ya biharusi na ngoma za tamaduni mbalimbali. Pia kupitwa na wakati kwa mila, desturi na tamaduni za jamii ya Kipemba na kulazimika kuiga tamaduni za kigeni. Ni muhimu kuhifadhi na kuulinda msamiati yote inayotokana na lahaja ya Kipemba ili waweze kuelewa pale walipo, walipotoka na wanapokwenda katika kipengele cha msamiati wa harusini na kilioni.

Matokeo yanaendelea kudhihirisha kuwa msamiati ya majonzi yanaendana na dini ya Kiislamu kwani asilimia kubwa ya wakaazi wa kisiwa cha Pemba ni waislamu, hivyo basi msamiati mingi inayotumiwa inatokana na maandiko ya kitabu cha dini ya kiislamu. Matokeo mengine tunaona kuwa shughuli za kiuchumi kama biashara, kilimo, ufugaji, na uhunzi ambazo hupelekea kuzalishwa kwa msamiati.

5.4 Mapendekezo

Kutokana na matokeo ya utafiti, mtafiti anapendekeza kuwa ili mawasiliano fanisi yawepo baina ya wazungumzaji wa lahaja ya kipemba na wale Kiswahili sanifu katika muktadha wa harusi, na msiba wazungumzaji wa lahaja ya Kipemba hawana budi kukubali kubadilika kifikra na kiutamaduni na kujifunza vema Kiswahili sanifu. Aidha iko haja ya wataalamu wa kamusi sanifu ya Kiswahili kufikiria kusanifu na kuongeza baadhi ya msamiati wa lahaja ya Kipemba katika msamiati ya Kiswahili Sanifu. Kwa kuwa utafiti ulihusu wilaya mbili za mkoa wa kaskazini iko haja ya utafiti mwingine ufanyike katika maeneo mengine. Pia utafiti mwingine unahitajika katika vipengele muhimu vya Isimu kama mofolojia, sintaksia (miundo ya sentensi) na mengine. Wanaisimu wengi wanapendekeza kuwa uchunguzi ufanywe kwa kina, kwani vitabu ni vichache ambavyo vinaelezea historia ya Pemba na lahaja yake kwa ujumla. Pia kuwepo kamusi ambalo litakusanya vidahizo vingi zaidi vinavyotokana na lahaja ya Kipemba. Kipengele cha ndoa, maingiliano ya jamii moja na nyengine hupelekea lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu, msamiati yake kuathirika katika mazungumzo kutokana na tamaduni tofauti kuunganisha jamiimoja. pia iko haja ya wataalamu wa kamusi sanifu ya Kiswahili kufikiria kusanifu na kuongeza baadhi ya msamiati ya lahaja ya Kipemba katika msamiati ya Kiswahili sanifu.

5.4.1 Mapendekezo Kuhusu Utafiti Zaidi

Mwisho, tunapendekeza kuwa mabaraza ya lugha [BAKIZA na BAKITA] watilie mkazo suala la kuwa na kamusi za lahaja. Yapo makamusi mengi za lahaja likiwemo *Kamusi ya Kitumbatu* (2006) iliyoandikwa na Haji Gora Haji, ambayo yanahusisha msamiati wa lahaja na maana yake katika Kiswahili sanifu. Hoja yetu hapa inahusu

kuwa na kamusi moja lenye msamiati wa lahaja mbili, tatu, nne, na zaidi pamoja na maana yake kwa Kiswahili sanifu. Hii itasaidia katika kuongeza visawe vya lugha ili kuwezesha mawasiliano fanisi baina ya wazungumzaji wa Lugha ya Kiswahili.

MAREJEO

- Bakhressa, S. K. (1992). *Kamusi ya Maana na Matumizi*. Nairobi: Oxford University Press.
- BAKITA, (1976). *Lugha Yetu, Tuisome Tuijue, Toleo la 28*. Unguja: Shirika la Upigaji Chapa Zanzibar.
- BAKIZA, (2012). *Kamusi ya Lahaja ya Kipemba*. Nairobi: Oxford University Press.
- BAKIZA, (2012). *Kamusi ya Lahaja ya Kiswahili Sanifu*. Nairobi: Oxford
- Batibo, H. M. (1982). *The Sourthern Swahili Dealects*. Dar-es-salaam: DUP.
- Chiraghdin, S.& Mnyampala, M. (1977). *Historia ya Kiswahili*. Nairobi: Oxford University Press.
- Chum, H. (1994). *Msamiati wa Pekee wa Kikae (Kae specific vocabulary)*. Uppsala: Uppsala Nordin Association.
- Denscombo, M. (2005). *The Good Research Guide for Small Scale Social Research Project*. New York: Open University Press.
- Enon, C. J. (1998). *Education Research and Measurement*. Kampala: Makerere University Press.
- Gora, H. H. (2011). *Mitindo ya Nyimbo za Uganga wa Pepo, Tasnifu ya M.A. Kiswahili, Chuo Kikuu Dodoma*.
- Haji M. O. (2013). *Nafasi ya Hadithi Simulizi katika Kufunza Maadili Mema, Shule za Sekondari, Visiwani Zanzibar. Tasnifu ya M.A. Kiswahili, Chuo Kikuu Huria cha Tanzania*.
- Haji, G. H. (2006). *Kamusi ya Kitumbatu*. Unguja: Express Printing Services Zanzibar.

- Hamad, S. O. (2011). *Tense and Aspect Representation in Standard Swahili and Kipemba*. Dar es Salaam: TUKI.
- Juma, M. A. (2006). Msamiati na Vitenzi katika Lafudhi za Jambiani, Paje, na Bwejuu Katika Lahaja za Kimakunduchi, Tasnifu ya M.A. Kiswahili, SUZA.
- Juma, M.A. (2011). Ulinganishi wa Kimakunduchi, Kimtende, Kibwejuu na Kizimkazi, Tasnifu ya M.A. Kiswahili, Chuo Kikuu cha Dar-es-Salaam.
- Khamis, A. Salim A. na Kindy N. (1990). *Matumizi ya Lugha ya Kiswahili Kidato Cha Kwanza*, TAKILUKI, Zanzibar.
- Khatib, M. S. (2010). Historia ya Maendeleo ya Kiswahili Zanzibar, Makala ya Semina ya Kimataifa ya Waandishi wa Kiswahili. Dar es Salaam: TUKI.
- Kiango, J. G. (1995). Kioo cha Lugha, *Juzuu 1*: Idara ya Kiswahili, Chuo Kikuu cha Dar-es-Salaam.
- Kipacha, A. (2003). *Lahaja za Kiswahili*. Tasnifu ya M.A. Kiswahili, Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Kipacha, A. (2007). *Utangulizi wa Lugha na Isimu*. Tasnifu ya M.A. Kiswahili, Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Kothari, C. R. (1985). *Research Methodology*. New Delhi: Wiley Eastern Limited.
- Maganga, C. (1991). *A Study of Morphology of Kiswahili. Kiunguja, Kipemba, Kimakunduchi and Kitumbatu*, Dar-es-Salaam: DUP.
- Masebo J. A. na Nyangwine, N. (2004). *Nadharia ya Lugha ya Kiswahili*, Dar-es-Salaam: Afro Industries Ltd.
- Masebo, J. A. na Nyangwine, N. (2007). *Nadharia ya Lugha, Kiswahili 1*. Dar-es-Salaam: Nyambari Nyangwine Publisher.

- Massamba, D. P. B. (2007). *Kiswahili Orgins and the Bantu Divergence-Convergence Theory: Insititute of Kiswahili Research*. Dar-es-Salaam: DUP.
- Mdee, J. S. (2001). *Makala ya Kongamano ya Kitaifa*. Dar-es-Salaam: TUKI
- Mfaume, G. E. (1984). *Misingi ya Isimu ya Lugha ya Kiswahili*. Dar-es-Salaam: Printpak (T) Ltd.
- Mhilu, G. A. na Masebo, J. A. (2010). *Kiswahili kwa Shule za Sekondari Kidato cha Tatu*. Dar-es-Salaam: Nyambari Nyangwine Publishers.
- Mkude, J. S. (1993). *Mtawanyiko wa Lahaja ya Kiswahili*, Makala za waandishi wa Kiswahili. Dar es Salaam: TUKI
- Mshindo, H. B. (1988). The Uses of KA in Pemba Swahili Variety, unpblished M.A. Kiswahili dissertation, University of Dar-es-Salaam.
- Mutiso, K. (1992). *Kamusi ya I ya Ushairi wa Kiswahili na Maneno ya Kizamani*, Nairobi: Nairobi University Press.
- Nyangwine, N. (2001). *Nadharia ya Lugha Sekondari na Vyuo. Historia, Sarufi, Matumizi, Utungaji na Ufahamu*, Dar-es-Salaam: Afroplus Industries Ltd.
- Ruane, J. M. (2005). *Essentials of Research Methods, A Guide to Social Science Research*. Sydney: Blackwell Publishing.
- Sacleux, C. (1909). *Grammaire des Dialects Swahili*. Paris: Procure des P. Du - Esprit.
- Senkoro, F. E. M. K. (1988). *Ushairi, Nadharia na Tahakiki*. Dar es Slaam: TUKI.
- Stigand, C. H. (1915). *Grammar of Dialect Changes in the Swahili Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taasisi ya Elimu, (1996). *Kiswahili Kidato cha II na III*. Nairobi: Oxford University Press.

TUKI, (2004). *Makala za Semina ya Kitaifa ya Waandishi wa Kiswahili 1, Lugha ya Kiswahili*, Dar-es-Salaam: TUKI.

TUKI, (2010). *Lahaja za Kiswahili*, Dar-es-Salaam: TUKI.

Tuli, R. S. K. (1985). *Chimbuko la Kiswahili, Kukua na Kuchimbuka Kwake*. Arsha: Utalii exporters and Publications.

Tumbo, Z., Masebo, J. A. na Mwansok, o H. J. M. (1992). *Kiongozi cha Uundaji Istilahi za Kiswahili*. Dar-es-Salaam: TUKI.

Wamitila, K. W. (2003). *Kamusi ya Fasihi, Istilahi na Nadharia*. Nairobi: English Press.

Whiteley, W.H. (1958). *The Dialects of Verse of Pemba*. Kampala: East African Swahili Committee.

VIAMBATANISHO

DODOSO LA UTAFITI

DODOSO KWA WALIMU NA WANAFUNZI WA SHULE ZA SEKONDARI

PEMBA KATIKA ENEO LA UTAFITI

Dodoso hili litakuwa na lengo la kutafuta taarifa kuhusu maandiko na maandishi katika lahaja ya kipemba. Taarifa ambazo zitatumika katika dodoso hili zitatumika kwa utafiti huu tu. Weka alama ya vyema (✓) kwa jibu unaloliona ni sahihi.

1. Jinsia: mwanamke () mwanamme ()
2. Mwalimu () mwanafunzi ()
kijana () mzazi ()
3. Je unasema kipemba?
Ndio () hapana ()
4. Je ni kitu gani kinachotofautisha lahaja?
a) lafudhi (). b) matamshi (). C) kiimbo ()
5. Lahaja ya kipemba ni nyepesi au ni ngumu kuifahamu?
a) Nyepesi (). b) Ngumu () C) sina hakika ()
6. Kuna tofauti yeyote inayojitokeza kati ya wazee wa asili na vijana wa sasa
a) Katika kuwasiliana?
Ndio () hapana () sina hakika ()
b) Kama ipo, je ni tofauti gani? Zitaje
.....
7. Ni athari gani ya msamiati ya lahaja ya Kipemba inaathiri mawasiliano fanisi ya Kiswahili sanifu?
.....

8. Nini chimbuko la athari za misamiati ya lahaja ya kipemba katika lugha ya Kiswahili sanifu.

.....

9. a) Je mnakubali kuwa matumizi ya simu, televisheni (TV) na redio yanachangia kuleta athari katika Kiswahili Sanifu?

Ndio () hapana () sina hakika ()

b) kama jawabu ni ndio, eleza namna gani?

.....

10. a) Je umeshawahi kukaa na wazee kuzungumza kuhusu matumizi ya Kiswahili Sanifu ya hapo awali na wakakupa maoni yao?

Ndio () hapana ()

b) kama Jawabu ni “ndio” ni maoni gani uliyopata kutoka kwa wazee hao?

.....

11. Kwa maoni yako, ni sababu gani zinazosababisha kupotea kwa msamiati wa lahaja ya kipemba katika miktadha tofauti?

.....

12. a) Yafuatayo ni maneno ya kipemba, katika miktadha ya harusi toa maana ya maneno hayo katika Kiswahili sanifu:-

1. Nkyaro.....

2. Kukunga.....

3. Tambuu.....

4. Mbanjo.....

5. Chaukwe.....

b) Andika msamiati halisi ya kipemba ambayo unahisi haiko kwenye lahaja ya
kiunguja mjini yanayohusiana na msiba/kilio

1. 2.

3. 4.

5. 6.

7. 8.

9. 10.

11. 12.

Ahsante kwa kushirikiana nasi

KIAMBATANISHO 1**MASWALI YA MAHOJIANO YA ANA KWA ANA KATI YA MTAFITI NA
MTAFITIWA**

a) Jina lako nani? b) Una miaka mingapi? ulizaliwa mwaka gani? c) Wewe ni mzaliwa wa kisiwa hiki cha Pemba ama umehamia kutoka sehemu nyengine?

1. Unaweza kunieleza shughuli hii umeanza mwaka gani?
2. Vifaa hivi vinaitwaje na kazi zake ni zipi?
3. Je kuna mitindo tofauti tofauti katika utekelezaji wa shughuli hii? (itategemea shughuli yenyewe)
4. Kuna sababu yeyote ile ya kifaa hicho/ hiki kuitwa hivyo?
5. Kuna una vikwazo vyovyote ambavyo unakumbana navyo katika shughuli zako hizi unazofanya. (kilioni/ harusini).